

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra teologických věd

Bakalářská práce

RITUALIZACE MEZNÍCH ŽIVOTNÍCH SITUACÍ  
V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

Vedoucí práce: ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Autor práce: Tereza Ellingerová

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Ročník: 4.

2016

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 45b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 21. 3. 2016

.....  
*Tereza Ellingerová*

Děkuji vedoucí bakalářské práce ThLic. Michaele Vlčkové, Th.D. za cenné rady,  
připomínky a metodické vedení práce.



# OBSAH

ÚVOD.....	- 7 -
1 Rituály v mezních životních situacích.....	- 9 -
1.1 Rituál .....	- 9 -
1.2 Význam rituálů .....	- 10 -
1.3 Dělení rituálů.....	- 11 -
2 Mezní životní situace.....	- 13 -
2.1 Charakteristika mezní životní situace.....	- 13 -
2.2 Ritualizace mezních životních situací.....	- 15 -
3 Narození.....	- 18 -
3.1 Charakteristika období narození.....	- 18 -
3.2 Proměna sociálních rolí spojená s obdobím narození .....	- 18 -
3.3 Ritualizace období narození.....	- 19 -
3.3.1 Ritualizace období narození v archaických a tradičních společnostech.....	- 20 -
3.3.2 Ritualizace období narození v současné společnosti .....	- 22 -
4 Dospívání.....	- 25 -
4.1 Charakteristika období dospívání.....	- 25 -
4.2 Proměna sociálních rolí spojená s obdobím dospívání.....	- 25 -
4.3 Ritualizace období dospívání.....	- 26 -
4.3.1 Ritualizace období dospívání v archaických a tradičních společnostech u chlapců .....	- 26 -
4.3.2 Ritualizace období dospívání v archaických a tradičních společnostech u dívek.....	- 28 -
4.3.3 Ritualizace období dospívání v současné společnosti.....	- 29 -
5 Sňatek.....	- 32 -
5.1 Charakteristika období sňatku .....	- 32 -
5.2 Proměna sociálních rolí spojená s obdobím manželství .....	- 32 -
5.3 Ritualizace období sňatku .....	- 33 -
5.3.1 Ritualizace období sňatku v archaických a tradičních společnostech.....	- 33 -
5.3.2 Ritualizace období sňatku v současné společnosti .....	- 35 -
6 Smrt.....	- 39 -
6.1 Charakteristika období smrti.....	- 39 -

6.2	Proměna sociálních rolí pozůstalých spojená s obdobím smrti .....	- 41 -
6.3	Ritualizace období smrti a pohřbívání.....	- 42 -
6.3.1	Ritualizace období smrti a pohřbívání v archaických a tradičních společnostech .....	- 42 -
6.3.2	Ritualizace období smrti a pohřbívání v současné společnosti.....	- 45 -
	ZÁVĚR .....	- 48 -
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	- 52 -
	ABSTRAKT .....	- 55 -
	ABSTRACT .....	- 56 -

## ÚVOD

Mezní životní situace jsou v životě každého jedince velmi důležitými událostmi, ať už jim je v té které kultuře přikládána větší či menší významnost a obřadnost. Každý člověk se v průběhu svého života setká s mnoha situacemi, které nenávratně ovlivní dosavadní způsob jeho žití. Lidé jsou individuálními bytostmi a svým specifickým způsobem se od sebe navzájem odlišují. Stejně tak se liší i situace, které mění jejich životy a které oni sami označují za okamžiky zlomové, mezní či také přechodové. V lidském bytí však existují mezní události, jež jsou naprosté většinou obyvatel světa společné. Těmito mezními událostmi jsou narození, dospívání, sňatek a smrt. Každý z těchto momentů je u většiny kultur ritualizován a doprovázen obřadností v chování lidí. Přechodové rituály napomáhají lidem úspěšně zvládnout změny v jejich životech, a to zejména na úrovni vztahů, sociálních postavení a rolí, které s sebou tyto přechody, mezní životní situace, přinášejí.

Ritualizace výše zmíněných životních mezníků je vyjádřením jejich důležitosti jednak pro člověka, který přechodovým obdobím prochází, jednak pro společenství lidí, ve kterém tento člověk žije. Ritualizace napomáhá jednotlivým aktérům přechodu i jejich okolí úspěšně takové období zvládnout; udává jeho průběh a obsah, stanovuje i přesné vzorce vhodného chování. Archaické stejně jako tradiční společnosti měly propracovaný systém přechodových rituálů, které jim byly v životních mezních jistotou a oporou. V současné společnosti se mezní životní události stále pojí s ritualizací, jež se však svojí podobou i obsahem od dřívější formy více či méně odlišuje. Rituálům již není přikládán takový význam, nejsou nositeli jistoty a řádu ve společnosti ani nositeli přesných vzorců chování. Lidé se k nim uchylují spíše z tradice než z důvodu přikládání důležitosti jejich ochranné a stabilizační funkci, kterou pro společnost a jedince v obdobích přechodů mohou znamenat. V současné společnosti nejsou jasné ani hranice jednotlivých přechodů, jejich začátků a konců, které jsou spíše individuální záležitostí, což je nápadné zejména pro období dospívání. Stále však jsou přechodové situace provázeny ve větší či menší míře rituály a obřadností a jsou určitými opěrnými body lidských životů, ať už na úrovni vědomé, či nevědomé.

V rámci studovaného oboru mě toto téma zaujalo nejen pro samotné rituály přechodu, jejich podoby a přínos společnosti, ale také pro jejich vliv na změnu sociálního postavení a role člověka, která se s každým životním přechodem mění a s ní se mění i sociální fungování jedince a očekávání společnosti. V rituálech, v jejich průběhu, lze nalézt (jak se mi při psaní práce potvrdilo) určitou náповědu pro člověka na zvládnání jeho životních konců a začátků. Jedno období života musí být ukončeno, aby mohlo nastat období další, a ke každému životnímu období se pojí i jiné sociální role, jiný přístup a očekávání společnosti k jejím jednotlivým členům, jiné základní podoby rituálů.

Primárním cílem této práce je porovnání ritualizace mezních životních situací archaických a tradičních společností s ritualizací mezních životních situací odehrávajících se v současné společnosti. S tímto cílem souvisí hypotéza, která

předpokládá úpadek ritualizovaného chování v současné společnosti, a to zejména chování týkajícího se období dospívání (viz kapitoly 3, 4, 5, a 6). Sekundární cíl se týká vlivu mezních životních situací na změnu sociální role jedinců procházejících obdobími přechodu. Domnívám se, že každé z výše zmíněných období v životě člověka (narození, dospívání, sňatek a smrt) má vliv na změnu sociální role jedince. Tato hypotéza je podložena získanými informacemi z odborné literatury (viz kapitoly 3.2, 4.2, 5.2 a 6.2, které se věnují proměnám sociálních rolí jedinců vlivem té které konkrétní mezní životní situace).

Na základě informací získaných ze sekundárních zdrojů je v práci popsána podoba přechodových rituálů archaických a tradičních společností a uvedeny jejich příklady z české lidové tradice i jiných kultur. Pro přiblížení rituálů současné společnosti jsou popsány u každého životního přechodu církevní i občanské obřady. Při popisu sociálních rolí a jejich změn vlivem přechodů z jednoho období života do období dalšího vycházím též z odborné literatury.

Práce je rozdělena do šesti kapitol. První kapitola je věnována samotným rituálům; jejich rozdělení, charakteristice, významům a přínosům pro společnost. Druhá kapitola se zabývá některými mezními životními situacemi, jež jsou v ní podrobněji popsány a charakterizovány. Zároveň je zde také přiblížen průběh a obsah rituálů spojených s jednotlivými obdobími přechodu. Třetí kapitola pojednává o období narození. V úvodní části této kapitoly, podobně jako v kapitolách po ní následujících, je popsáno konkrétní mezní období života, a to především z pohledu psychologického a sociologického. Tato kapitola dále obsahuje stručný popis proměny sociální role vztahující se k tomuto životnímu období, dále průběh a konkrétní příklady rituálů narození odehrávajících se v archaických společnostech, v naší lidové tradici, ale i v současné společnosti. Čtvrtá kapitola zabývající se obdobím dospívání, pátá kapitola pojednávající o zasnubách a sňatku, stejně jako kapitola šestá popisující období umírání a smrti jsou svou strukturou totožné s kapitolou o narození; tedy znovu obsahují charakteristiku konkrétního období, změnu sociálních rolí, průběh ritualizace a typické podoby rituálů těch kterých společností.

Důležitými sekundárními zdroji, ze kterých tato práce vychází a o které se opírá, jsou především tištěné publikace následujících autorů: Arnold Van Gennep *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Jana Karlová *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, Robert Francis Murphy *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, William Bridges *Na prahu změn: (zóny přechodových rituálů)*, Pavel Říčan *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, Alexandra Navrátilová *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře a Narození a smrt v české lidové kultuře*, Marie Vágnerová *Vývojová psychologie. I., Dětství a dospívání a Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*, Bret Stephenson *Co dělá z chlapců muže: duchovní přechodové rituály ve věku nevěšmavosti*, Olga Nešporová *O smrti a pohřbívání*. Michaela Vlčková *Žehnáni matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16. – 21. století*.



# 1 Rituály v mezních životních situacích

„Naše životy jsou nekonečným rituálem. Vzorce, které dávají smysluplný tvar dnům, rokům a celému životu, jsou pro mě i všechny lidi posvátné.“<sup>1</sup>

## 1.1 Rituál

Zpravidla pod pojmem rituál rozumíme slavnostní náboženské (posvátné) i světské (profánní) ceremonie, jejichž průběh je přesně předem stanovený. Jako příklad můžeme uvést mše, přísahy představitelů států, korunovace králů, povýšení do vyšších vojenských postavení aj. Společný všem rituálům je jejich průběh, který se řídí určitými pravidly, která často zůstávají dlouhá léta beze změny.<sup>2</sup> „Univerzálně řečeno se jedná o standardizovaný soubor jednání vyznačující se vyšší mírou stability prvků, která umožňuje identické opakování inscenované formy.“<sup>3</sup> Setkáváme se tedy s pohledem na rituály jako na předem připravené události, které se vždy vykonávají dle určitých pravidel a předpisů. Jak již bylo výše naznačeno, v průběhu těchto rituálů se jeho účastníci dostávají příliš blízko posvátnu a skrze rituál by měli být na tento posvátný stav předem připraveni.<sup>4</sup> Velmi zjednodušeně lze říci, že rituály jsou veřejné události, které se vyznačují určitými pravidly a utvářejí vztah mezi světem profánním a posvátným.<sup>5</sup> Dále je o rituálech hovořeno jako o jakýchsi přestávkách, pozastaveních, časech, ve kterých platí jiný řád; a tím představují odlišnou úroveň bytí. V průběhu rituálu je přerušen běžný shon, tok událostí a času – nastává opravdový čas volnosti, volna či prázdna.<sup>6</sup>

„Rituál je souhrn obřadních úkonů a postupů, které oslavují určitou významnou událost či ideu. Koná se na místě určeném k uctívání boha či božstev či na veřejném shromaždišti.“<sup>7</sup> Rituál bývá běžně spojován s konkrétním dnem, který je mu opakovaně zasvěcen. Je středem, kolem kterého se soustřeďují veškeré oslavy a život společnosti. Téměř u každé kultury se můžeme setkat s rituály typickými pro období narození, období smrti, pro slavení času žní, období plodnosti či střídání ročních období.<sup>8</sup> Můžeme říci, že rituály jsou reakcí na nejistotu, která ohrožuje řád a snižuje důvěru, bez níž je obtížné udržení fungování společnosti.<sup>9</sup>

„Rituály se mění stejně, jako se v průběhu dějin mění hodnoty, normy, životní styl té které společnosti. Pokud se nemění, ztrácejí svou relevanci a zanikají. Aby byly životaschopné, potřebují rituály a tradice, které jsou v nich zprostředkovány, stálou revizi.“<sup>10</sup> S proměnou společnosti tak mohou některé z rituálů pozbývat svůj smysl, a pokud nejsou naplněny novým obsahem, vedou k zániku nebo se z nich stane pouhá

<sup>1</sup> FULGHUM, R. *Od začátku do konce*, s. 175.

<sup>2</sup> Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 9-10.

<sup>3</sup> KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 38.

<sup>4</sup> Srov. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 186.

<sup>5</sup> Srov. ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*, s. 263.

<sup>6</sup> Srov. POST, P. G. J., GRIMES, R. L., NUGTEREN, A., et. al. *Disaster ritual*, s. 42.

<sup>7</sup> STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 52.

<sup>8</sup> Srov. Tamtéž, s. 52.

<sup>9</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 156.

<sup>10</sup> VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 168.

forma bez obsahu. V dřívějších dobách ovlivňovaly rituály celý život člověka a společnosti. Z toho důvodu se s nimi setkáváme většinou v krizových obdobích. Vždy když se člověk musí přizpůsobit něčemu novému, novému postavení, novému prostředí, prochází určitou krizí, obdobím změny. V životě člověka nacházíme těchto krizových období spoustu.<sup>11</sup>

## 1.2 Význam rituálů

Rituály mají mnoho funkcí a významů, a to jak na úrovni jednotlivců a skupin, tak i na úrovni společnosti jako celku. Skrze rituály se zprostředkovávají a vyjadřují city, prosazují se žádoucí způsoby v jednání a chování, provokují ke změně, nebo naopak k rovnováze a harmonii ve společnosti. Rituály se vyznačují i léčivou úlohou. Napomáhají k získání a udržení životní energie a plodnosti země a hrají důležitou roli v navazování a udržování kladných vztahů se světem duchů, zemřelých předků, božstev a jiných nadpozemských sil. Rituály mohou být dále považovány za jakéhosi prostředníka pro předávání hodnot v určité společnosti z jedné generace na druhou.<sup>12</sup>

Rituály nám pomáhají v koncentraci pocitů a emocí, dále také ve vyjednávání a orientaci, poskytují nám soudržnost či určitý pořádek a řád. Důležitá je ochranná funkce rituálu. Rituál je nápomocný v získání a udržení kontroly nad změnou, katastrofou nebo stále přítomnými nepředvídatelnými životními událostmi, kterým jsme každým dnem vystaveni. Výraznou funkcí rituálů je to, že nám poskytují prostor pro vyjádření pocitů a také přesvědčení. Další, zásadní funkcí rituálů je jejich sociální funkce. Rituály jsou spojovány se skupinou nebo komunitou a dávají této skupině individualitu a identitu. Příkladem skupin, které sociální funkci rituálu neustále oceňují, jsou celé národy, sportovní fanoušci, různé sdružení a podniky atd. Ve zmíněných skupinách, a samozřejmě nejen v nich, hrají rituály, ať už úmyslně či neúmyslně, klíčovou roli, a to skrze písně, vlajky, rituální označení v čase a prostoru.<sup>13</sup>

Podle Van Gennepa<sup>14</sup> a Jamese Frazera<sup>15</sup> slouží rituály k uspořádání a kontrole těch nejnápadnějších změn, dotýkajících se společnosti buď zvenčí (kosmické a přírodní cykly), nebo uvnitř (životní fáze jejích členů). Změny obojího typu mohou ve společnosti vést až k jejímu rozpadu, pokud jim formou příslušných rituálů nebude společenství čelit.<sup>16</sup>

„Rituál obvykle odkrývá a snaží se vyřešit (na symbolické úrovni) rozpory ve společnosti.“<sup>17</sup> Rozpory mohou být spojeny se změnou společenského postavení, role a statusu jedince, který změnou prochází. Tato změna se však netýká jen jedince samotného, ale i jeho blízkého okolí a společnosti, ve které žije.

<sup>11</sup> Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 9-10.

<sup>12</sup> Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 147.

<sup>13</sup> Srov. POST, P. G. J., GRIMES, R. L., NEGTEREN, A., et. al. *Disaster ritual*, s. 41-42.

<sup>14</sup> VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, 1996.

<sup>15</sup> FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*, 1994.

<sup>16</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 133.

<sup>17</sup> Tamtéž, s. 263.

Pokud se na sváteční dobu podíváme z tradičního, předmoderního hlediska, shledáme, že souvisí s motivem proměny-přechodu a s motivem ritualizovaného znovuzrození. Můžeme říci, že slavnosti a rituály mohou v sobě zahrnovat stabilizační funkci a mohou provázet či realizovat změnu. Klasickým příkladem je rituál přechodu, v rámci jehož průběhu je společnost provedena krizovým časem, který je spojen se změnou statusu některých členů dané společnosti. Z pohledu jednotlivce mají rituály přechodu velký podíl na průběhu vývoje osobnosti, na dokončení obrazu sebe sama. Z pohledu skupiny jsou významné ve vymezení sociálních rolí, které ovlivňují a přehledňují vzájemné vztahy ve společnosti.<sup>18</sup>

### 1.3 Dělení rituálů

Rituály mohou být děleny podle mnoha odlišných hledisek, například podle jejich programu, kdy se dělí na hostiny a pamětní či připomínkové rituály. Další dělení je založené na účastnících rituálů, spadají sem kolektivní rituály, které se odlišují od rituálů individuálních, veřejné rituály, lišící se od rituálů soukromých. Existují další rituály, a sice rituály pojící se s určitým místem, rituály odvracející nebezpečí, rituály spojené s počasím apod. Velice stručně se rituály dělí na čtyři základní druhy: výroční rituály, životní rituály nebo také rituály přechodové, rituály životních krizí a každodenní rituály.<sup>19</sup>

#### Další možné dělení rituálů:

**Rituály vázané na změny v přírodě.** Do této kategorie patří například kalendrické rituály. Kalendrické rituály jdou ruku v ruce se změnou kosmických cyklů (fáze oběhu Slunce a Měsíce) či se změnami sezónními (např. střídání ročních období, období dešťů a sucha apod.).<sup>20</sup> Vyjadřují úzkost týkající se kosmických a sezónních cyklů.<sup>21</sup> Dále jsou do této skupiny řazeny výroční rituály, což jsou takové rituály, které se konají každým rokem, přibližně ve stejném období.<sup>22</sup> Další rituály, které jsou spojeny se změnami v přírodě, jsou rituály pohromy. Společnost se k těmto rituálům ubírá v případě propuknutí nečekaného neštěstí (záplavy, sucho, požáry, zemětřesení). Propuknutí katastrofy je přičítáno silám zla; význam rituálů spočívá ve vyhnání zlých sil, v očistění jednotlivce či celé skupiny od kontaktu s nimi a v opětovném navázání důvěry ve společnost.<sup>23</sup>

**Rituály vázané na životní cyklus, na mezní životní situace.** Do této kategorie jsou řazeny přechodové rituály nebo také rituály životních krizí, které jsou spojeny se změnou postavení jednotlivců ve společnosti. Příkladem přechodových rituálů je rituální chování v období narození, dospívání, sňatků a úmrtí.<sup>24</sup> V souvislosti s krizemi

<sup>18</sup> Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 126.

<sup>19</sup> Srov. POST, P. G. J., GRIMES, R. L., NEGTEREN, A., et. al. *Disaster ritual*, s. 42.

<sup>20</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 143.

<sup>21</sup> Srov. Tamtéž, s. 156.

<sup>22</sup> Srov. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 186.

<sup>23</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 141.

<sup>24</sup> Srov. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 186.

životních cyklů může dojít ve společnosti poruchou integrity ke zpochybnění řádu. Právě díky přechodovým rituálům společnost tomuto nebezpečí předchází. Cílem těchto rituálů je překonání kritického období a začlenění jedince do nové pozice ve společnosti.<sup>25</sup>

**Rituály vázané na udržení řádu ve společnosti.** Do této skupiny patří rituály obětní či rituály přijímání, které napomáhají k udržení řádu ve společnosti, který je ohrožován pocitem viny za spáchané zlo v minulosti. Cílem těchto rituálů je odčinění viny a usmíření se s bohy. Dále jsou do této kategorie řazeny rituály statusové inverze, které zabráňují narušení řádu ve společnosti. Tyto rituály probíhají zejména formou svátků a karnevalů.<sup>26</sup> V jejich průběhu jsou obvyklá pravidla a běžně uznávané normy překračovány a jsou dočasně nahrazeny pravidly novými; souvisejí s dočasnou výměnou sociálních, statusových pozic ve společnosti. Smyslem těchto rituálů je opětovné posílení mocenských vztahů jako výrazu a opory existujícího řádu. Do této skupiny jsou dále řazeny rituály politické, jejichž smyslem je vytváření, udržení a posílení moci politických institucí a zájmů vlivných skupin.<sup>27</sup>

---

<sup>25</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 156.

<sup>26</sup> Srov. Tamtéž, s. 156.

<sup>27</sup> Srov. Tamtéž, s. 150-153.

## 2 Mezní životní situace

### 2.1 Charakteristika mezní životní situace

Mezní životní situace představují pro život určitou nevratnou změnu. Vlivem střídání konců a začátků osobnost člověka roste a mění se. Jako příklad této změny lze uvést přechod od závislosti k nezávislosti, který v sobě zahrnuje pozvolné odpoutávání se jedince od světa jeho rodičů, což je doprovázeno vnitřními změnami hodnot a identity, skrze něž si člověk vytváří obraz o sobě samém a o svém životním postoji. Tento proces změny však neskončí v momentě, kdy se člověk osamostatní a opustí domov svých rodičů, ale bude i nadále pokračovat. Ve 30, 40, nebo i v 50 letech člověk neustále zakouší ve svém životě změny, kterými se postupně přibližuje k osobní nezávislosti.<sup>28</sup>

Snahou vývojových psychologů vždy bylo stanovení vývojových stádií v životě člověka. V této kapitole budou tedy v popředí zájmu předěly v lidském životě, které od sebe oddělují jednotlivá životní stádia. Některé předěly jsou člověku vnucovány přírodou, tedy biologickým vývojem. Jsou to zejména porod, tělesná puberta, která u dívek vrcholí první menstruací a u chlapců prvním výronem semene, dále klimakterium, jež je ukončeno menopauzou (přechodem) a je také biologicky významné především z toho hlediska, že jím končí období plodnosti ženy.<sup>29</sup> Posledním předělem v životě člověka je umírání, na jehož konci nastává smrt. U více než 80 % lidstva dochází ke smrti ve věku nad 60 let. Umírání lze považovat za proces završení života člověka.<sup>30</sup>

Životní stádia jedince jsou vymezována i společností. Význam je přisuzován vstupu do základní školy, výběru povolání nebo studijního oboru, a následně vstupu do práce. Z právního hlediska je významné dovršení věku plnoletosti, v naší společnosti je to věk osmnácti let. Po dovršení věku plnoletosti následuje dlouhé období dospělosti, další významnou hranici představuje až věk důchodový. V tradičních společnostech jsou od sebe životní stádia přísně oddělována a znamenají pro člověka nevratnou změnu ve způsobu jejich dosavadního života. Zejména období vstupu do dospělosti s sebou přináší velkou a nevratnou změnu v životě jedince. Příroda a společnost vytvářejí v životě člověka mnoho důležitých předělů, které jedince ovlivňují nejen v jeho psychickém vývoji. Je otázkou, zda je možné stanovit stádia psychického vývoje podle výše zmíněných sociálních a biologických předělů. Odpovědí na tuto otázku se zabýval Erik H. Erikson, který propojil psychologické poznatky s poznatky biologickými a sociologickými. Erikson definoval osm životních stádií a každé z životních stádií je spojeno s určitým úkolem, který má člověk ve svém duševním vývoji splnit. Stádiem je vždy myšleno určité období, ve kterém tělesný a duševní vývoj jedince postoupil natolik, že je schopen vyřešit příslušný vývojový úkol, kdy zároveň očekávání společnosti splnění tohoto úkolu vyžaduje. Jako příklad můžeme uvést vstup dítěte do školního vyučování a výchovy. Vstup do školní výuky je přesně načasován do doby,

<sup>28</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 24-25.

<sup>29</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 43-44.

<sup>30</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II.*, s. 429-435.

kdy je dítě přiměřeně vzrostlé a kdy je schopné vyměnit hru za sledování učitelova výkladu a následné plnění úkolů, jinak řečeno, nervový systém dítěte dozrál a s ním se rozvinula i jeho schopnost učení se.<sup>31</sup> Jak již bylo výše zmíněno, Erik H. Erikson stanovil osm životních stádií, osm věků člověka; přitom každé z těchto stádií odpovídá určitému věku, období v životě člověka, od narození, přes dospívání, až ke stáří, a určitému vývojovému úkolu, jenž je potřeba v každém z těchto jednotlivých období splnit.<sup>32</sup> Pokud je tedy vývojový úkol splněn, je člověk připraven k posunu do dalšího životního stádia. Není-li vývojový úkol splněn nebo je-li splněn nesprávným způsobem, odráží se to v celém dalším životě jedince.<sup>33</sup>

Každá změna, ke které v životě člověka dochází, je započata koncem. Než se v životě ujmeme něčeho nového, musíme nejdříve opustit to staré, a to nejen navenek, ale i vnitřně, ve svém nitru, kde jsme spojeni s lidmi a místy, skrze něž utváříme sebe sama. Důležité v období změn je vzdání se svých starých rolí. To, za koho se považujeme, je totiž velkou částí určováno přijmutím a vykonáváním sociálních rolí a dále našimi vztahy k ostatním lidem. Do každé životní změny si s sebou každý člověk nese určitý časem naučený styl pro zvládnutí konců. V čase změny nejdříve přichází konec a teprve po něm nový začátek, přičemž mezi nimi vzniká prázdné místo, neutrální zóna, která je velice důležitým místem v procesu změny.<sup>34</sup>

Konci se v našich životech zabývat musíme. Přestože mnohé z nich nemají ritualizovanou podobu a nejsou pro nás formálně uchystány, zastihují nás poněkud nepřipravenými a budí v nás dojem nesmyslnosti. Neočekáváme od nich nějaký pozitivní přísun, naopak jsou pro nás událostmi nepříjemnými, které máme snahu co nejrychleji překonat a celý proces změny tak uspěchat.<sup>35</sup> William Bridges ve své knize hovoří o *čtyřech různých aspektech vývojových konců*, které jsou s mezními životními situacemi a s přechody samotnými v úzkém vztahu. Těmito čtyřmi aspekty přirozených konců jsou: odchod do ústraní, ztráta totožnosti, rozčarování a ztráta orientace. **Ztráta totožnosti** je důležitou součástí procesu zakončení, protože stará identita je překážkou pro změnu a následnou proměnu a sebeobnovení. Po odpoutání se od staré identity a s ní spojeného postavení a role se člověk dostane do jakéhosi prázdného prostoru mezi dvěma světy. V mysli člověka však zůstává určitá stará představa o světě a o tom, jak se věci mají, která ho stále v myšlenkách a předpokladech poutá ke světu starému. Teprve v okamžiku, kdy si člověk uvědomí, že dřívější očekávání a předpoklady už v nynějším životě neplatí, posouvá se do stavu, který William Bridges nazývá stavem **rozčarování**. Mnoho významných životních změn je rozčarováním doprovázeno, a nejen to, rozčarování se objevuje většinou v začátcích těchto změn. Další náplní přirozených konců je **ztráta orientace**. První, o co by se měl člověk v procesu změny snažit, je odnaučit se starému, navyklému chování ještě dříve, než se začne učit chování novému.

---

<sup>31</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 43-45.

<sup>32</sup> Srov. ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*, s. 225-245.

<sup>33</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 46.

<sup>34</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 12-17.

<sup>35</sup> Srov. Tamtéž, s. 74.

V dřívějších časech byl člověk, který se nacházel v určitém životním přechodu, odveden na neznámé území, za hranice svých zkušeností, do tzv. země nikoho, kde byl určitou dobu ponechán. Veškeré orientační body, podle kterých se ve svém životě řídil, byly pryč a jediné známé, co zůstalo, bylo nebe nad jeho hlavou. Jedněmi z prvních orientačních bodů, které v procesu změny ztratíme, jsou naše plány a vnímání budoucnosti. Ztráta orientace nebyla u lidí tradičních národů procházejících procesem změny nikdy přijímána s radostí, naopak ji snášeli s utrpením, ale i s určitou nadějí, protože věřili v koloběh života a smrti. Díky jejich víře neměli ani potřebu si trápení nějakým způsobem zpříjemňovat, oproti dnešním lidem, kterým tato víra většinou chybí a mají tendenci se neustále pohybovat mezi nadějí a zoufalstvím. Uprostřed procesu změny lidé často *odcházejí do ústraní*, vyhledávají samotu a klid a skrze ni se ocitají v tzv. neutrální zóně. V této fázi přechodu by se lidé měli odevzdat vzniklé prázdnotě a nesnažit se z ní uniknout. Tato prázdnota symbolizuje proces umírání a znovuzrození, je mostem mezi starým a novým životem, je odlukou, po které následuje proces opětovného začlenění, je zdrojem obnovy. Podle Bridgese je neutrální zóna jediným zdrojem sebeobnovy, jež se všichni lidé snaží nalézt. A teprve v okamžiku, kdy člověk zažije konec a projde obdobím pomezí, může vykročit po vzniklé životní cestě vstříc něčemu novému již jako někdo jiný, posílen ukončením jedné z mnoha životních etap.<sup>36</sup>

Život neprobíhá stejným tempem a lidské bytí je tvořeno stádií a kritickými životními obdobími, za které můžeme jmenovat například porod, narození, dospívání, manželství a smrt. V životě člověk jsou časy, které se nevyznačují přílišnou změnou, a naopak časy, ve kterých v životě lidí dochází k prudkým změnám, po kterých už život není stejný jako dříve.<sup>37</sup>

## 2.2 Ritualizace mezních životních situací

„Životní situace, v nichž dochází k základním změnám v lidském životě, situace, které můžeme nazvat mezními, neboť tvoří pomyslné mezníky mezi jednotlivými fázemi života, jsou ve všech kulturách a náboženských systémech spojeny s rituály. Důvodem pro konání těchto rituálů je nejen vyjádření změny sociálního statusu, k níž často dochází, ale také překonání určité krize, která se s životními přechody pojí.“<sup>38</sup> Změna postavení je jak pro člověka, který změnou prochází, tak i pro jeho okolí období, které je provázáno úzkostí a nejistotou. Období změny s sebou přináší i změnu role, s tím je spojeno změněné očekávání společnosti na chování jedince. Starý status a chování jemu odpovídající je zapomenuto a jedinec je uveden do stavu nového. Pro účastníky se tento proces změny stává nelehkým, neboť jedinec se nachází ve stavu přechodu, v němž není přesně uvedeno, jak se má společnost k jedinci chovat.<sup>39</sup> „Rituál určuje průběh přechodu, udává, jak se má člověk dostat do nového postavení, a shromažďuje všechny lidi v jeho nebo jejím okolí za účelem psychologické podpory zasvěcované osobě

<sup>36</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 75-107.

<sup>37</sup> Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 157.

<sup>38</sup> VLČKOVÁ, M. *Žehnáni matky*, s. 164.

<sup>39</sup> Srov. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 187.

a všem zúčastněným.<sup>40</sup> Se změnou postavení a chování člověka, se změnou očekávání společnosti souvisejí rituály, které jsou označovány jako rituály přechodové. Přechodové rituály jsou rituály životního cyklu, životní krize a úzce souvisejí se změnou stavu v životě jednotlivců a celých skupin.<sup>41</sup> Zjednodušeně lze říci, že rituály přechodu jsou způsobem, jakým se lidé vyrovnávají s přirozeným během života; s obdobím umírání, chaosu a obnovy.<sup>42</sup>

Rituály přechodu zajišťují hladký přesun jednotlivců či celé skupiny z jedné sociální role do jiné. Jsou významnými událostmi života jednotlivce i celé skupiny od narození až do smrti. Přechodové rituály se zakládají na přesvědčení, že biologické změny, jako je narození, dospělost, smrt, by měly být sociálně ošetřeny. Měl by jim být přidělen určitý sociální význam, aby jimi jak jedinec, který změnou prochází, tak i celá společnost nebyli ohroženi.<sup>43</sup>

Typickým příkladem přechodových rituálů jsou rituály týkající se narození, iniciace, manželství a smrti.<sup>44</sup> Arnold van Gennep se snažil seřadit všechny obřadní sekvence, které provázejí přechod od jedné situace k jiné, z jednoho světa do světa nového. Autor považoval přechody za významné a rozlišil fáze přechodových rituálů, které jsou v tomto pořadí: rituály odluky, rituály pomezí a rituály sloučení. V pohřebních obřadech jsou více rozvinuté rituály odluky, ve svatebních obřadech rituály sloučení; rituály pomezí jsou významné při těhotenství, zasnubách, iniciaci.<sup>45</sup>

V první fázi, tedy ve fázi odloučení či oddělení, probíhá oddělení od předchozího stavu; obsahem této fáze jsou rituály, které symbolizují oddělení. Druhá fáze je fáze pomezí; v této fázi mohou být běžná pravidla chování pozastavena a dočasně nahrazena pravidly novými, opačnými. Jedinec má v této fázi neurčité postavení, nachází se „někde mezi;“ jedno období jeho života skončilo a druhé ještě nezačalo. Třetí a zároveň poslední fází je fáze opětného začlenění či přijetí; jedinec je znovu začleněn či přijat do společnosti, ale již v novém společenském postavení. Člověk už poté není a znovu nikdy nebude tím, kým byl na počátku přechodového rituálu.<sup>46</sup>

Zajímavé období přechodových rituálů představuje fáze prahová či pomezní, a sice z toho důvodu, že se jedná o období, ve kterém jsou dočasně pozastavena pravidla společenského řádu, a člověk, který se nachází ve fázi pomezí, se tak ocitá ze sociálního i kulturního hlediska v pomyslné zemi nikoho. V případě rituálu iniciace se v pomyslné zemi nikoho ocitají novici; již se na ně nevztahují pravidla z dětství, stále se však ještě neřídí podle pravidel dospělých členů společnosti. Podobná situace nastává i v případě zasnub; zasnoubený pár již nepatří do svých původních skupin, ale nepatří zatím ani mezi členy skupiny nové. V období těhotenství se mimo obvyklý řád ocitá nastávající

<sup>40</sup> MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 187.

<sup>41</sup> Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 156.

<sup>42</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 71-72.

<sup>43</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 145-146.

<sup>44</sup> Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 156.

<sup>45</sup> Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 19.

<sup>46</sup> Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 158-161.



matka. V případě pohřebních rituálů je prahové období vymezeno časem smutku, v tuto dobu se příbuzní zemřelého ocitají mezi světem živých a mrtvých a jejich běžný život je pro tuto dobu pozastaven. Pomezí období stojí mimo běžný čas a prostor. Je obdobím nejistoty, dočasným rozpadem řádu, který volá po obnově.<sup>47</sup>

Za pomoci přechodových rituálů se lze zaměřit na přirozený průběh umírání, chaosu a obnovy, v který lidé v dřívějších dobách věřili, že je univerzálním pro celý vesmír. Pokud společnost a její členové nepohlížejí na životní změny tímto způsobem, budou obřadná chování provázející tato období nejspíše odmítnuta jako něco cizího, pro co v jejich životech není pochopení. Je však důležité se snažit tyto rituály pochopit a porozumět jim. Jejich vznik probíhal v kulturách, které byly velice citlivé, co se osobních změn týče, a podávají nám důležité svědectví o přirozeném průběhu změn v lidském životě. Tyto kultury byly oproti nám, oproti současné společnosti mnohem méně vystaveny vnějším změnám, a snad i to může být důvodem, proč se tak dobře orientovaly ve vnitřních procesech přechodu z jednoho životního stádia do stádia druhého.<sup>48</sup>

---

<sup>47</sup> Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 132.

<sup>48</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 71-72.

## 3 Narození

### 3.1 Charakteristika období narození

Těhotenství ženy trvá přibližně 280 dní, deset tzv. lunárních měsíců. Na těle ženy dochází v průběhu těhotenství k několika výrazným fyzickým změnám, nejnápadnější z nich jsou zvětšující se břicho a prsy. V těhotenství provází ženu i změny psychické. Většina žen se v tomto období cítí šťastně, plně si uvědomuje pozvolné naplňování svého životního poslání, připravuje se na narození dítěte. Těhotenství některých žen však mohou provázet i různé strachy, které se týkají zejména budoucího zdraví jejich dětí či blízkého se porodu.<sup>49</sup>

Samotný porod začíná v okamžiku, kdy se děložní sval v pravidelných intervalech začne stahovat. Zpočátku intervaly mezi děložními stahy trvají někdy 30 minut, jindy 20 nebo 15 minut, postupem času se však zkracují. Při každém stahu se děloha více otevírá směrem do pochvy. V průběhu první doby porodní dochází k prasknutí plodové blány a k odtoku plodové vody. První doba porodní končí v momentě, kdy je děloha otevřená natolik, aby otvorem mohla projít hlavička dítěte. Druhá doba porodní začíná tehdy, je-li děloha otevřena tak, že hlavička i tělíčko dítěte mohou projít další částí cest porodních. V ten okamžik je dítě vytlačováno z děložní dutiny. U ženy prvorodičky trvá tato doba přibližně 30-50 minut, u žen rodících podruhé nebo potřetí je tato doba kratší, trvá 15-30 minut. V momentě, kdy se dítě narodilo, končí druhá a začíná třetí doba porodní, během níž dochází k porodu placenty.<sup>50</sup>

Lidský plod přichází na svět ve 38. - 42. týdnu těhotenství. Má průměrnou váhu 3300-4300 g a měří v průměru kolem 50 cm. Porod představuje v životě matky a narozeného dítěte životní přechod a je s ním spojena i určitou zátěž. Dítě se stává z fyzického pohledu individuální a samostatnou bytostí, není již součástí organismu matky. Narození je obrovskou změnou v životě dítěte. Po porodu se dostává do zcela odlišného prostředí, než ve kterém vyrůstalo. Již se nenachází v plodové vodě, která měla stálou teplotu, tlumila zvuky a doteky. Naproti tomu se ocitá v prostředí poměrně hlučném, chladném a silně osvětleném. Musí samo začít dýchat, přijímat potravu, vyprazdňovat se a regulovat teplotu svého tělíčka.<sup>51</sup>

Porod je spojen s obrovským úsilím, je přerodem jak pro matku a dítě, tak i pro otce a celou rodinu. Samotný průběh porodu může mít vliv na ženu, na její sebehodnocení a vnímání, může ovlivnit i vztah k dítěti, vztah k partnerovi, vztah partnerů k miminku, a to nejen v momentě těsně po porodu, ale i v budoucnosti. Zážitky, pocity a vjemy spojené s porodem provázejí ženu po celý život.<sup>52</sup>

### 3.2 Proměna sociálních rolí spojená s obdobím narození

Mateřství může představovat omezení určitých sociálních i ekonomických rolí žen, ale

<sup>49</sup> Srov. TRČA, S. *Partner v těhotenství a při porodu*, s. 15-19.

<sup>50</sup> Srov. Tamtéž, s. 52-70.

<sup>51</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*, s. 67-68.

<sup>52</sup> Srov. ŠTROMEROVÁ, Z. *Možnost volby*, s. 13.

i mužů. Existují však společnosti, ve kterých si žena a muž dokáží více či méně rovnoměrně rozdělit povinnosti vyplývající z příchodu nově narozeného miminka, z nově získaných rolí otce a matky, a zmírnit tím či zamezit omezení výkonu určitých sociálních rolí. Narození dítěte tedy s sebou přináší nové role matky a otce, role rodičů, jejichž plnění může znamenat omezení či pozastavení dříve získaných sociálních rolí. Péče o nově příchozího člena rodiny je fyzicky i psychicky náročným posláním. Vynucuje si nepřetržitou pozornost, energii, ochranu a odpovědnost.<sup>53</sup> V tomto období matka opouští starý způsob života. Dochází rovněž ke změně ve vztahu k jejímu partnerovi.<sup>54</sup> Je časté, že v mateřství žena přeruší svoji pracovní kariéru a plně se věnuje péči o dítě; plně se odevzdává své nové roli, roli matky. Čím dál tím častěji se však můžeme setkat i s tím, že péče o dítě je po vzájemně domluvě rodičů dítěte přenechána otci.<sup>55</sup> Matka je pro dítě základní jistotou, je zárukou jeho psychické pohody a sociální adaptace. Nejen matka, ale i otec mají k dítěti povinnost nepřetržitě péče a ochrany. Je od nich vyžadována citlivost pro vnímání a naplňování potřeb dítěte, a to nejen v několika málo měsících po porodu, ale i po celé jeho dětství a dospívání. Role otce a role matky, jejich vzájemné chování, chování k dítěti a vedení dětských her jsou dítěti modelem pro jeho budoucí role dcery/syna, ženy/muže, matky/otce.<sup>56</sup> K období narození se pojí i nové sociální role prarodičů, tedy babiček a dědečků.<sup>57</sup> Další důležitou, nově vznikající sociální rolí, která s tímto obdobím souvisí, je role sourozence, bratra či sestry.<sup>58</sup>

### 3.3 Ritualizace období narození

Období narození je nejméně ritualizovanou mezní situací. Bylo tomu tak v tradičních a archaických společnostech a je tomu tak i dnes. Jedním z možných důvodů vysvětlení této situace je fakt, že porod byl dříve v mnohých kulturách obstaráván výhradně ženami. Dále k této skutečnosti přispívalo i to, že ženy i jejich nově na svět přichozí děti byly považovány za tabuizované osoby, a to do té doby, než se zúčastnily obřadů, které zaručovaly jejich očistu a znovupřijetí do společnosti.<sup>59</sup>

Rituály spojené s narozením lze rozdělit do tří skupin: na rituály týkající se těhotenství, porodu a šestinedělí. Každé z těchto období znamená pro ženu a dítě, ale i pro celé společenství zátěž a určité riziko. Celý tento časový úsek lze rozdělit do dvou na sebe navazujících rovin chování. Pro první část je typické chování, jehož snahou je zabezpečit zdraví matky a dítěte a jeho šťastný život. Do této oblasti patří pověry, rituály, zvyky a obyčeje, zákazy a příkazy, které přesně vymezují chování matky, a to od začátku těhotenství až po ukončení šestinedělí. Důležitost byla přikládána například úkonům, které se odehrávaly hned po narození dítěte a měly tu moc určovat jeho budoucí život. Konkrétně to bylo první ukázání dítěte otci a rodině, první koupel,

<sup>53</sup> Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, s. 103-106.

<sup>54</sup> Srov. DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*, s. 100.

<sup>55</sup> Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, s. 118.

<sup>56</sup> Srov. Tamtéž, s. 146-148.

<sup>57</sup> Srov. LUSSO, C. V. *Prarodiče, rodiče a vnoučata*, s. 7-8.

<sup>58</sup> Srov. SAUZEDE, J. P., SAUZEDE-LAGARDE, A. *Spokojené soužití v nové rodině*, s. 38-40.

<sup>59</sup> Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 168.

první kontakty s různorodými předměty, první opuštění domova apod. Druhá část v sobě zahrnuje obřadní chování, v průběhu kterého je na symbolické rovině narozené dítě přijímáno a uznáváno právoplatným členem rodiny, církve a obce.<sup>60</sup>

### 3.3.1 Ritualizace období narození v archaických a tradičních společnostech

Narození člověka je od nepaměti všemi kulturami oslavováno a váže se k němu mnoho pověr, rituálů, obřadů, ale i tajemství. Oslavy příchodu nově narozeného dítěte se v průběhu času vyvíjely a měnily, vždy však byl jejich obsah plný radosti a vděku za nově přichozí život.<sup>61</sup> V archaických společnostech je narození spojeno s rituálními praktikami, které mají ochranný charakter; ochraňují dítě i matku před uhranutím, nákazou, nemocemi a démony nejrůznějších podob. Dále zde nacházíme rituály odlučovací, pomezí a přijímací. Typickým odlučovacím rituálem je obřadní přeříznutí pupeční šňůry, které se provádí kamenným či dřevěným nožem. V mnoha případech se poté koná rodinná oslava a hostina. Samotná pupeční šňůra je v některých společnostech uschována, aby nedošlo k oslabení osobnosti dítěte. Jinde bývá darována některému z členů rodiny, aby ochraňoval osobnost dítěte a aby rodinné pouto pojící dítě s rodinou zůstalo pevné. Také dochází k pohřbívání pupeční šňůry. Mezi další odlučovací rituály, při nichž dochází na symbolické úrovni k odloučení dítěte od matky, patří i první koupel, umytí hlavy, ale také stříhání vlasů, holení hlavy a rituál prvního oblékání. Podle Van Gennepa jsou přechodovými rituály všechny ty rituály, které umožňují dítěti vstup do prahového období. Svou délkou trvání se u různých společností liší, může trvat dva až čtyřicet dnů i více. Přijímacími obřady je dítě uváděno do světa a do společnosti. Příkladem jsou obřady týkající se pojmenování dítěte, kojení, růstu prvního zubu a křtu.<sup>62</sup> Zajímavý obřad související s narozením dítěte nacházíme u Karwalů v Indii. Tento obřad provádí porodní bába pocházející z téže kasty jako právě narozené dítě. Při tomto rituálu je placenta spolu s jedovým ostnem štíra, kusem oslího lejna, vnitřnostmi dikobraza a trochou alkoholu zahrabána do země. Osten štíra má dítěti zaručit imunitu, lejno osla má zabránit nadměrné sekreci žluči, vnitřnosti dikobraza mají dítě ochránit před hladem a alkohol má dítěti přinést štěstí.<sup>63</sup> S jiným rituálem se setkáváme na Efate, jednom z ostrovů Nových Hebrid, při kterém dochází k odloučení ženy po porodu od jejího společenství. Po porodu je žena považována za nečistou, a z toho důvodu je po dvanáct dnů od porození dítěte držena v izolaci. Teprve třináctý den vychází matka spolu s dítětem z domu a oba dva jsou podrobeni očištění v mořské vodě, ve kterou věří jako ve velký očištný prostředek.<sup>64</sup>

V naší lidové tradici docházelo k jiným zvykům a obřadům, k odlišným vzorcům chování. Porod se zpravidla odehrával v domácnosti rodičky a bývala u něho přítomna pouze porodní bába. K přivolání lékaře k porodu docházelo jen zřídka, a to v případech ohrožení života rodičky. Jak již bylo výše naznačeno, narození dítěte bývalo spojeno

<sup>60</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 21-22.

<sup>61</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o stolení zpátky*, s. 10.

<sup>62</sup> Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 54-57.

<sup>63</sup> Srov. FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*, s. 37.

<sup>64</sup> Srov. Tamtéž, 143.

s řadou magických pověrečných úkonů prováděných po generace, a to jak v archaických, tak i v tradičních společnostech. Po narození porodní bába vykoupala dítě ve škopičku, do kterého vložila minci jako záruku štěstí a bohatství. Poté zavinula chlapce do zástěry, aby se líbil dívkám, narozené holčičky do mužské košile, aby se naopak líbily chlapcům. Dále se novorozenec balil do peřinky s nataženýma nožičkama a pažemi podél těla, peřinka se pevně převázala povijanem, a to vše z důvodu, aby dítě rostlo pěkně rovně. Na hlavě mělo dítě plátěnou čepičku zamezující odstávání oušek. Dále se setkáváme se zvykem, kdy po dobu tří večerů rodiče novorozence chystali na stůl chléb se solí jako pohostění pro sudičky. Věřilo se totiž, že v jedné ze tří nocí následujících po narození dítěte přicházejí do domu tři staré ženy, sudičky, které dítěti předpovědí jeho budoucnost a určí mu vlastnosti a jeho životní poslání.<sup>65</sup>

Přijetí narozeného dítěte do společnosti bylo spojeno s obřadem křtu. Křtem bylo dítě přijímáno církví, byla zaručena práva dítěte na spasení a společenské uznání, dále utvrzoval postavení rodiny a příslušnost k domovu. Obsahem křtu nebyl jen smysl náboženský. Znamenal také obnovu, znovuzrození, měl funkci očisty. Křtem bylo dítě očištěno od hříchu a byla mu udělena Boží milost; byly splněny základní podmínky pro vstup do společenství církve. Dále se věřilo, že křest kromě přijetí dítěte do církve znamená také jeho ochranu před zlými silami. Křest probíhal obvykle ve druhém dni po narození dítěte. Při obřadu křtu dostával novorozenec dárek tzv. do vínku. Dárek byl rodiči pečlivě opatrován, neboť se věřilo v jeho kouzelnou a požehnanou moc. Křest byl významným momentem v životě dítěte a jeho důležitost byla zvýrazněna i zvláštním oděvem; podle lidové tradice totiž každá nová situace v životě jedince vyžadovala nové šaty. Děti se k obřadu nosily zavinuté do červeného povijanu; červené barvě byly připisovány ochranné schopnosti.<sup>66</sup> Po návratu z kostela se konaly křtiny, slavnostní hostina, která se konala po křtu a bylo na ni pozváno příbuzenstvo a kmotr dítěte.<sup>67</sup> Obřad křtu však nebyl vždy spojován s narozením, svým obsahem se totiž původně k tomuto období života nevztahuje. Smyslem křtu je druhé narození; tento význam byl typický zejména pro křesťanské iniciace v době antiky. Odložení šatu, zřeknutí se zlé moci, vstup do pisciny (bazénu) a potopení se do vody, to vše bylo obsahem obřadu křtu a na symbolické úrovni vyjadřovalo smrt neofyta, nového člena. Vynoření se z vody, z křestního pramene, bylo naopak symbolem nového narození. Poté následovalo pomazání neofytů vonnými oleji, jejich oděni v bílý šat, který byl symbolem nevinnosti. Následně byli noví členové uvedeni do obce věřících, zúčastnili se posvátné hostiny, společně slavili eucharistii.<sup>68</sup>

Významným mezníkem v životě ženy bylo období šestinedělí. Šestinedělí bylo též pokládáno za přechodové období, ve kterém se žena nacházela od doby po porodu až do doby, než byly uskutečněny obřady, díky nimž byla, již v nové roli, znovu začleněna do

---

<sup>65</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 12-18.

<sup>66</sup> NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 74-85.

<sup>67</sup> Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 115-118.

<sup>68</sup> Srov. Tamtéž, s. 171.

společnosti, a sice jako žena-matka.<sup>69</sup> Šestinedělím bylo v životě tradičních společností označováno období, ve kterém byla rodička nucena dodržovat určité příkazy, zákazy, vztahovaly se k ní také určité výsady, díky nimž byla osobou uznávanou a ctěnou, ale i dočasně odsunutou z dění společnosti. Je to období, kdy se žena zoceluje po porodu a doba trvání nemusí být nutně šest týdnů. Kořeny šestinedělí nacházíme již v židovské tradici očišťování žen po porodu a v představě menstruuující ženy a šestinedělky jako nečisté. Věřilo se, že v tomto období je žena vystavena působení démonických sil, čímž se dostává do ohrožení nejen ona sama, ale i její okolí. Byla proto potřeba ženu i s jejím dítětem izolovat, a tím jim zajistit ochranu před možným nebezpečím, zároveň jejich izolaci poskytnout ochranu i celému společenství, na které mohla mít šestinedělka neblahý vliv.<sup>70</sup> Izolace šestinedělky vycházela z přesvědčení, že až do doby, než se žena účastní rituálu pro ukončení tohoto mezního období, může svojí přítomností na poli, v obci a na veřejných místech zavinit bouři, krupobití, záplavy, požár, úhyn dobytka, neúrodu a jim podobné katastrofy, a to nejen ve vsi, ale v celém kraji.<sup>71</sup> Docházelo tedy k vyloučení šestinedělky z běžného života a k dodržování určitých pevně stanovených vzorců chování, různých příkazů a zákazů, které musela žena v tomto období dodržovat. Kupříkladu si žena po určitý časový úsek nesměla česat vlasy, mít se, bylo zakázáno prát jí oblečení a větrat peřiny. V období šestinedělí měla žena přesně vymezený prostor, ve kterém i s dítětem pobývala. Bylo jim vyhrazeno lůžko v koutě místnosti, které bylo ze dvou stran zahrazeno tzv. koutní plachtou, koutnicí.<sup>72</sup> Období šestinedělí, po které byla žena izolována od okolního světa, bylo ukončeno obřadem v kostele, tzv. úvodem. Úvod symbolizoval duchovní očistu a iniciaci šestinedělky, znamenal odpuštění, poděkování a požehnání, ale zejména přijetí do společenství žen-matek, a to hlavně pokud šlo o prvoroďičku. Probíhal zpravidla po uběhnutí šesti týdnů od porodu. K obřadu do kostela byla žena doprovázena porodní bábou, kmotrami a dalšími ženami, které jí svou přítomností prokazovaly poctu. K úvodu byly všechny ženy oděny ve sváteční šat a v obřadní plachtu, zvanou úvodnice, do které bylo zčásti zabaleno i dítě. Cesta do kostela a zpět byla provázena různými obyčejí, které na symbolické úrovni potvrzovaly ukončení a překročení období izolace, posilovaly očistu a chránily matku a dítě. Po příchodu z kostela byla připravena hostina, tzv. úvodové pohoštění, která byla určena zejména pro ženy. Hostina se konala buď doma, nebo v hospodě a byla doprovázena bujarým veselím, pitím a zpěvem písní.<sup>73</sup>

### 3.3.2 Ritualizace období narození v současné společnosti

Světlo, chlad, shon, odstříhnutí pupeční šňůry, píchnutí do paty, které je nutné pro první odběr krve. Tyto a mnohé další kroky, které se odehrávají s miminko po jejich příchodu na svět, bychom mohli označit jako průběh uvítacího rituálu pro nově narozeného jedince.<sup>74</sup> Dnes se však stále více objevuje snaha, aby byl novorozenec přivítán na svět

<sup>69</sup> Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 146.

<sup>70</sup> Srov. Tamtéž, s. 107-115.

<sup>71</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 110.

<sup>72</sup> VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 112.

<sup>73</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 129-138.

<sup>74</sup> Srov. DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*, s. 69.

co nejvíce laskavým a šetrným způsobem. Samotný porod je též možno označit jako samostatný obřad. Laskavost a něha je obsažena ve ztlumení světla v místnosti, dítěti se nesahá na hlavičku, je vítáno v klidu, tichu a trpělivosti, za pomoci něžných a jemných doteků. Nedochází k žádným násilným narovnáváním páteře, nepřestřihává se hned po porodu pupeční šňůra a dítě je v okamžiku narození položeno matce na břicho, kde je novorozenci v daný moment nejlépe. Existují rozmanité způsoby tzv. něžných porodů, příkladem je třeba porod v dřepu do příjemně teplé vody, kdy dochází pro dítě ke zjemnění „suchozemského šoku“ v průběhu narození.<sup>75</sup> Stále častěji se hovoří o přirozeném porodu jako alternativně k běžným porodům v porodnicích. Přirozený porod probíhá samovolně, nejlépe bez vnějších zásahů. Průběh porodu je určován instinktivně samotnou rodičkou. Principem tohoto porodu je schopnost matky porodit zdravé dítě, aniž by k tomu bylo potřeba direktivních zásahů zvenčí. Musejí být však respektovány tzv. přirozené porodní mechanismy. Je důležité věřit vrozeným schopnostem ženy a dítěte a snažit se nalézt harmonii mezi intimitou a pomocí.<sup>76</sup>

V předchozí kapitole byl v naší tradici zmíněn křest jako rozšířený obřad spojený s obdobím narození. Dnes již křest jako rituál narození není takovou samozřejmostí, jak tomu bylo dříve. Za poslední století došlo k odchodu mnoha lidí z křesťanských církví, což se odrazilo i na klesajícím počtu obřadů křtu. Naopak dochází častěji ke křtům dospělých, kteří se pro tento rituál rozhodli ve vyšším věku.<sup>77</sup> Obřad křtu lze rozdělit na pět na sebe navazujících částí. První částí je úvodní obřad, za ním následuje bohoslužba slova, dále dochází k udělení křtu, po němž proběhnou následné obřady, které jsou završeny závěrečnými křestními slavnostmi. Slavnost křtu je uspořádána tak, aby byla zdůrazněna posvátnost a důležitost udělované svátosti. Je kladen důraz na přítomnost rodičů a kmotrů, na které se během obřadu kněz několikrát obrací s žádostí o péči o dítě a o plnění všech jejich úkolů při výchově dítěte. Po úvodním obřadu a bohoslužbě slova se koná samotný křest.<sup>78</sup> Rodiče s kmotrem přijdou za stůl Páně. Matka drží dítě v náručí, po její pravici stojí kmotr a po levici otec dítěte. Kmotr vezme do rukou ručník a misku, kterou podloží pod hlavičku dítěte. Předsedající vezme do rukou konvici s vodou a třikrát jí polije dítěti hlavičku, poté namočí palec pravé ruky do křížma a pomaže čelo pokřtěného ve znamení kříže.<sup>79</sup> K samotnému křtu se průběhem času připojily další obřady. Prvním je již zmíněné pomazání křížmem, dalším obřadem je zapálení křestní svíce, kterou od paškálu zapálí otec nebo kmotr. Dále je dítě oblékáno do bílého křestního roucha. Křest je završen požehnáním, které je uděleno matce, otci i celému shromáždění věřících, k němuž od okamžiku křtu dítě patří.<sup>80</sup>

V současné době se s obdobím narození pojí také občanský obřad Vítání občánků.

<sup>75</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 73.

<sup>76</sup> Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 169-170.

<sup>77</sup> Srov. Tamtéž, s. 171.

<sup>78</sup> Srov. POKORNÝ, L. *Světla svátostí a času*, s. 21-22.

<sup>79</sup> Srov. BOUŠE, B. *Malá katolická liturgika*, s. 155-156.

<sup>80</sup> Srov. POKORNÝ, L. *Světlo svátostí a času*, s. 23-24.

Obřad Vítání občánků je jednou z prvních společenských událostí v životě dítěte. Nově narozené miminko se svým narozením stává občanem té které obce a právě rituálem Vítání občánků je miminko do obce přivítáno. Podle velikosti obce se obřad koná na obecním úřadě, městském úřadě nebo na radnici. Obřad se koná většinou ve společenském sále nebo jiném vhodném prostoru úřadu či radnice. V závislosti na velikosti prostoru mohou rodiče na slavnost pozvat i další rodinné příslušníky, například prarodiče. Úvodního slova se většinou ujímá starosta obce nebo jiná osoba z vedení, která má například na starosti kulturní záležitosti. Poté následuje představení jednotlivých dětí a jejich rodičů; nahlas jsou čtena jejich jména, přičemž při vyřčení jmen se rodiče postaví a svého potomka ukážou ostatním přítomným v sále. Je také zvykem obřad zpestřit recitací básní a zpěvem písní s hudebním doprovodem, například v podání dětí z mateřské školy. Průběh slavnosti je dokumentován fotografem, v některých případech i kameramanem. Rodiče se podepisují do Knihy Vítání občánků. Dítě většinou dostává Pamětní list nového občánka a je obdarováno hračkou. Maminky zpravidla dostávají jako pozornost květinu a tatínkové mohou obdržet láhev alkoholu. Jelikož je obřad Vítání občánků slavnostní událostí, je žádoucí vhodně se společensky obléci.<sup>81</sup>

---

<sup>81</sup> Srov. MAMINET. Vítání občánků. *Maminet* [online]. ©2007-2016 [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.maminet.cz/rodina/vitani-obcanku.html>



## 4 Dospívání

„V archaických a primitivních společnostech se člověk díky iniciaci stává, kým je a kým by měl být: bytostí otevřenou duchovnímu životu, která se tak podílí na kultuře.“<sup>82</sup>

### 4.1 Charakteristika období dospívání

Dospívání je velmi významným obdobím v životě člověka, bývá označováno jako období druhého *sociálního narození*, je spojené se samotným vstupem do společnosti. V této životní fázi dochází ke změně sociálního postavení, dospívající prochází důležitými sociálními mezníky, za něž bývá považováno ukončení povinné školní docházky, volba směru profesní dráhy a mnohé další.<sup>83</sup> Etapa dospívání je dobou mezi dětstvím a dospělostí a bývá za ni označováno období mezi 10. a 20. rokem věku dítěte či dospívajícího. V této životní etapě dochází k celkové proměně osobnosti, a to jak po stránce tělesné a psychické, tak i po stránce sociální. Většina změn, ke kterým u dospívajících dochází, je primárně podmíněna biologicky, ale je také významně ovlivněna psychickými a sociálními faktory. Průběh dospívání je přímo ovlivněn konkrétní kulturou a společností, ve kterých jedinec žije a které kladou na dospívajícího určité nároky a očekávání. Dospívání je obdobím hledání a bilancování, kdy u dospívajícího dochází k jeho vlastní proměně. Úkolem jedince v tomto období je vytvořit si přijatelné postavení ve společnosti, neméně důležité je utvoření vlastní identity dospívajícího.<sup>84</sup> Adolescent se má naučit porozumět sám sobě a najít své místo ve světě, ověřit si své schopnosti a dovednosti a vydat se určitým životním směrem. Měl by v tomto období dokončit přípravu na budoucí povolání, či se rozhodnout pro nástup ke studiu na vysoké škole a dále tak pokračovat v přípravě na vykonávání budoucí profese.<sup>85</sup>

Dále je pro toto období typický velký růst v oblasti emocionální a intelektuální, který je srovnatelný pouze s obdobím od narození do věku dvou let. Pro chlapce i dívky je období dospívání časem změny, časem přechodu od závislosti k nezávislosti, z dětství do dospělosti, od nezodpovědnosti k odpovědnosti. Mladí lidé jsou v tomto období vystaveni obrovským požadavkům na ně samotné. Podle Stephensonů se dospívající lidé setkávají s vývojovými problémy v oblasti hledání vlastní identity, individuace a odchodu z domova, setkání s paradoxem a abstrakcí, dále s problémem egocentrismu, idealismu, pocitem hrdosti, puberty, sexuality a vyhledáváním mimořádných stavů vědomí.<sup>86</sup>

### 4.2 Proměna sociálních rolí spojená s obdobím dospívání

V průběhu dospívání zastává dospívající jedinec určité role, které se vlivem času různě rozvíjejí a mění, některé role jsou pro dospívajícího rolemi novými. Novou v této životní etapě je samotná role dospívajícího, která je dána zejména biologickými

---

<sup>82</sup> ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti*, s. 16.

<sup>83</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.*, s. 346.

<sup>84</sup> Srov. Tamtéž, s. 321-322.

<sup>85</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 191.

<sup>86</sup> Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 23-24.

změnami, které se odehrávají v organismu dospívajícího. Těmito změnami máme na mysli viditelné sekundární pohlavní znaky. Za novou roli je považována i role člena určité party, určité sociální skupiny, se kterou se dospívající ztotožňuje, a dále role blízkého kamaráda či přítele. S těmito rolemi je jedinec konfrontován v začátcích procesu dospívání, v období starší adolescence je dospívající vystaven novým sociálním požadavkům a očekáváním, a tedy i novým sociálním rolím. Starší adolescenti tedy získávají další pro ně nové role a již získané role dále rozvíjejí. Některé z nových rolí jsou základem pro navazující role dospělosti, jako je role profesní a role partnera. Významné jsou v tomto věku role předprofesní, označované jako role studenta či učně, díky nimž jedinec směřuje k určité pozici ve společnosti. Dále role pracujícího, u které se předpokládá dosažení ekonomické a s ní úzce spojené sociální nezávislosti, samostatnosti. Jinými důležitými rolemi v této fázi dospívání jsou stále role člena určité sociální skupiny, role blízkého přítele a nově také role partnerská, díky níž dospívající naplňuje potřebu blízkého, citového a sexuálního vztahu. Skrze tuto roli dochází také k potřebě seberealizace, k potvrzení osobní přijatelnosti pro osobu opačného pohlaví.<sup>87</sup>

### **4.3 Ritualizace období dospívání**

Přechodové rituály a iniciace byly zárukou úspěšného přerodu chlapce v muže a dívky v ženu a určovaly také začátek i konec procesu změny. Přerod mezi obdobími dospívání a dospělosti trval v dřívějších časech kratší dobu, než je tomu dnes, a tím ušetřil našim předkům trápení s dospívajícími. Iniciace napomáhaly dospívajícím prověřit si jejich myšlenky, víru a pocity. Byly propracovaným systémem, který v sobě zahrnoval fyzické zkoušky, často obsahující odolnost a vytrvalost vůči bolesti či dlouhodobému strádání. Určovaly, kteří z dospívajících jsou již připraveni se začlenit do společnosti dospělých, a kteří zatím ne. Iniciace dále znamenala pro dospívající příležitost otestovat si sebe sama, svoji víru a dále také dokázat sami sobě a společenství, že jsou již připraveni dospět a začlenit se do světa dospělých.

V dřívějších dobách převládal všeobecný názor, že přechodu dospívajícího v dospělého by se mělo účastnit celé společenství lidí, nikoli pouze iniciovaný. Účast celého společenství na rituálech přechodu navíc iniciovaným dodávala pocit podpory a jistoty. O tom, zda byl mladý člověk připraven k vykonání zkoušky dospělosti, rozhodovala jeho celková zralost, nikoli věk a tělesný vývoj.<sup>88</sup>

#### **4.3.1 Ritualizace období dospívání v archaických a tradičních společnostech u chlapců**

Iniciační rituály v archaických společnostech se v různých kulturách více či méně liší; jejich průběh se může od sebe odlišovat, obsah a záměr však je tentýž. Typickým iniciačním obřadem pro iniciaci chlapců z kmenů východní Austrálie je obřad nazývaný *Grosso modo*. Tento obřad probíhá následujícím způsobem: 1. Připraví se posvátná půda, která bude poskytovat útočiště mužům v období slavností; 2. Proběhne oddělení iniciovaných chlapců, noviců, od matek a žen vůbec; 3. Chlapci pobývají v buši nebo

<sup>87</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.*, s. 348-350.

<sup>88</sup> Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 74-79.

ve speciálním, odděleném táboře, kde probíhá jejich zasvěcení do náboženských tradic kmene; 4. Iniciovaní se podvolí určitým rituálním úkonům, z nichž nejčastější jsou: obřízka, vytržení zubu, tetování, zjizvení, vytrhávání vlasů apod. V průběhu iniciačního procesu se iniciovaní musejí chovat určitým způsobem, podle přesně daných pravidel, absolvují několik zkoušek dospělosti a musejí dodržovat četná tabu a pravidla týkající se jejich stravování. Každý bod v procesu iniciace v sobě nese náboženský význam.<sup>89</sup>

Na území českých zemí, přesněji v oblastech Slovácka, se v dřívějších dobách odehrával iniciační obřad s názvem Jízda králů. Jízda králů se koná každým rokem v několika obcích i v současnosti, nenese však již původní význam, jaký měla v 19., snad i ve 20. století. Jízda králů bývá odborníky i laiky považována za iniciační rituál. Za dospělého byl v lidové tradici považován ten, který dokázal to, co dovedl jiný dospělý. A dospělost byla určována zkouškou, kterou byla Jízda králů. Za krále jezdili odvedenci, kteří nastoupili vojenskou službu, a mohli se tak již považovat za dospělé. Odvedenci, nebo také rekruti, vyjížděli s králem na objížďku obce každým rokem. Chlapci byli odvedeni k tříleté vojenské službě císaři pánu počátkem podzimu. Samotný den odvodu byl pro ně též významným předělem. Od této chvíle se od mladších hochů lišili, a sice jiným zdobením svých kloboučků. Jízdu králů, považovanou za zkoušku dospělosti, mohli absolvovat jen rekruti, kteří byli v tom roce odvedeni. Zkouška dospělosti má prokázat hrdinství a statečnost hochů, k čemuž při jízdě králů bezpochyby docházelo. Jezdci museli vydržet několikahodinovou jízdu na koni, oděni v nepohodlném oděvu. Během jízdy nesměli z koně spadnout a dále museli hlasitě a zpaměti vyvolávat říkání. Po náročné objížďce obcí následovala královská hostina a večerní taneční zábava, které museli všichni jezdci, i samotný král absolvovat. Co se samotného krále týče, o jeho zvolení rozhodovali rekruti - byla to jejich povinnost. Stáří krále nebylo přesněji určeno, podmínkou však bylo, že králem musí být chlapec bez sexuálních zkušeností, tedy panic. V záznamech národopisců z 1. pol. 20. st. jsou zmínky o králích sedmnáctiletých i osmnáctiletých. Král se od ostatních jezdců lišil tím, že usedal na koně v ženském kroji a během jízdy držel v ústech růži - byl podroben mimo jiné zkoušce mlčenlivosti. Celá jízda králů probíhala přibližně takto: Král se nesměl držet opratí, jeho kůň byl veden panoši sedícími na koních po obou z jeho stran, král musel mít ruce v bok a v ústech držel růži, nesměl promluvit. On i jeho pobočníci byli oděni v ženských šatech, králův šat byl bohatě ověnčen kvítím. Ostatní jezdci byli také vyparáděni v krojích zdobených kvítím a stuhami, ne však tak přepychově jako král. Koně byli též bohatě zdobeni stužkami, ověnčeni zvonky a rolničkami. Jízda čítala kolem 20-30 jezdců, kteří postupně dům od domu projížděli celou jejich obcí. Před každým domem byly odříkávány vyvolávky, za které byla králova družina obdarovávána vejci, klobásami, slaninou i finančním obnosem.<sup>90</sup>

---

<sup>89</sup> Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti*, s. 18.

<sup>90</sup> Srov. JILÍK, J. *Záhadná jízda králů*, s. 13-75.

#### 4.3.2 Ritualizace období dospívání v archaických a tradičních společnostech u dívek

„Pro dívky v tradičních společnostech označuje počátek jejich přechodového rituálu či iniciace počátek menstruace. Bolest a krev, symbolické poranění, jež je obvyklou součástí přechodového rituálu chlapců, se u žen dostavuje přirozeně. Počátek menstruačního cyklu dává všem na vědomí, že je dívka schopná mít děti, což je považováno za vlastnost dospělé ženy. Později, když se jí opravdu narodí dítě, stane se tato událost plnoprávnou iniciací do ženství, jejím přechodovým rituálem.“<sup>91</sup> Iniciace probíhající u dívek jsou spíše individuálního než společenského charakteru, což má příčinu nejspíše v tom, že ženská iniciace, jak již bylo zmíněno, probíhá po dostavení se první menstruace, což je samo o sobě individuální záležitostí. Po první menstruaci, která je považována za znak pohlavní dospělosti, dochází v některých kulturách k odloučení dívky z jejího rodinného prostředí. Odloučení, stejně jako samotná menstruace, je individuální. Délka odloučení se v různých kulturách liší, například v Austrálii a Indii se délka odloučení pohybuje v rozmezí dnů, v Novém Irsku může doba odluky trvat v délce do dvaceti měsíců a v Kambodži může odloučení trvat i několik let. Nakonec přece jen dívky mohou vytvořit skupinu, jak je tomu v Indii či v Africe, a jejich iniciace je pod vedením starých příbuzných nebo pod vedením starých žen oslavována v kolektivu. Iniciované dívky jsou staršími ženami uváděny do tajemství sexuality a plodnosti, učí se zvykům jejich kmene a částečně i náboženským tradicím. Dále se novicky v době odluky učí rituálním písním a tancům a také některým typickým ženským řemeslům, jako je předení a tkaní. Kromě již výše zmíněného je téměř všude iniciace dívek spojena s určitými stravovacími zákazy a u některých národů s oblékáním speciálního oděvu. Dobu odloučení dívek u některých národů ukončuje sborový tanec. Iniciované dívky jsou oslavovány a vystavovány, v průvodech navštěvují domy a dostávají dary. Ukončení zasvěcení se může vyznačovat například tetováním nebo začerňováním zubů. Základním rituálem však zůstává slavnostní představení dívky celému společenství, což signalizuje dovršení iniciace a dává najevo, že dívka je dospělou ženou a je připravena ujmout se způsobu života s tím souvisejícím.<sup>92</sup>

V lidové tradici byly hranice mezi dětstvím a dospělostí volnější. Chování dívek, jejich zájmy a vztahy byly však pozorně sledovány rodiči, církví i celým společenstvím obce. K navazování milostných vztahů u dívek docházelo mezi čtrnáctým až šestnáctým rokem věku, kdy tento věk byl pro dívčí lásky považován společností za přijatelný. K přijetí dívky mezi dospělou mládež docházelo kolem šestnáctého roku věku, odehrávalo se na veřejnosti a bylo završeno pozváním dívky a její účastí na taneční zábavě.<sup>93</sup> Dalším mezníkem v životě dívky byla účast na obchůzkovém zvyku s názvem Královničky. Událost Královničky je považována za iniciační rituál dívek a probíhala přibližně tímto způsobem: Dívky určitého věku, oděny do svátečních šatů, procházely zpívající obcí. U každého domu se dívky zastavily, zazpívaly písně a poté byly náležitě

<sup>91</sup> STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 109.

<sup>92</sup> Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti*, s. 74-79.

<sup>93</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání láska a svatba v české lidové kultuře*, s. 34.

majiteli domu za jejich zpěv obdarovány.<sup>94</sup>

### 4.3.3 Ritualizace období dospívání v současné společnosti

Můžeme se setkat s tvrzením, že jedním z charakteristických rysů současné společnosti je vymizení iniciace, i když toto tvrzení není zcela přesné a vypovídající. Ovšem v porovnání s tradičními společnostmi, kde je iniciačním rituálům přikládána zásadní role v životě dospívajícího i celé společnosti, jsou rituály současné západní společnosti poněkud upozaděny či téměř ztraceny.<sup>95</sup> V současné společnosti se dospívající vymaňují ze závislosti pomalu a postupně, v průběhu několika let. Dospívající jedí potraviny, které koupili jejich rodiče, bydlí s nimi, obracejí se na ně v případě nouze o pomoc a o radu. Toto vše se ale postupem času mění, až se jedno dne dospívající zcela osamostatní a postaví se tzv. na vlastní nohy. Za tento bod, důležitý přechod, bývá v dnešní společnosti považován odchod dospívajícího z rodiny a jeho finanční osamostatnění se.<sup>96</sup> U Marie Vágnerové se setkáváme s podobným názorem, že důležitý sociální mezník, dosažení dospělosti, nastává u dospívajících tím, že se z role studenta či učně posunou k roli profesní. Jako definitivní dospělost označuje ekonomickou soběstačnost jedince, která pramení z přijetí profesní role. Povolání a s ním spojená ekonomická nezávislost pro ni představují důležité podmínky pro dosažení dospělosti. Pokud dospívající zůstává stále po existenciální stránce závislým na rodině či podpoře státu, nemůže získat statut dospělého jedince.<sup>97</sup> Ze sociologického pohledu je přechod do dospělosti *sociálně konstruovaným procesem*, jehož obsahem je přijetí sociálních rolí, které jsou spojovány s postavením dospělého člověka. Tento přechod je vymezen konkrétními životními událostmi, jejichž dosažením se jedinec postupně posouvá od finanční závislosti na rodičích k finanční samostatnosti a dále dochází k opouštění orientační rodiny a k zakládání vlastní rodiny, případně vlastní domácnosti. Sociology je stanoveno pět životních přechodů, skrze které jedinec dosahuje sociální dospělosti. Těmito přechody je myšleno ukončení studia, dále vstup do zaměstnání, odstěhování se od rodičů, vstup do manželství a založení rodiny, vlastní domácnosti, spojené se vstupem do rodičovství.<sup>98</sup> Cesta, která spojuje období mezi dětstvím a dospělostí, je v naší kultuře dlouhá. Jak již bylo zmíněno, nacházejí se na ní významné zastávky, body, ani jeden z těchto bodů však neznamená konec jednoho životního stádia a začátek stádia nového. Tímto zlomem naopak může být událost, záležitost zcela osobní, která ovlivní dospívajícího, jeho celé citění, myšlení a životní styl. Této změny si nemusí povšimnout nikdo z jeho přátel a spolupracovníků, snad s výjimkou jeho nejbližších.<sup>99</sup>

Bridges se u tématu dospívání a dospělosti odvolává na dílo vídeňské psychologičky

<sup>94</sup> Srov. JILÍK, J. *Jízda králů*, s. 79-88.

<sup>95</sup> Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti*, s. 3.

<sup>96</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 30.

<sup>97</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.*, s. 390-392.

<sup>98</sup> Srov. CHALOUPOKOVÁ, J. (ed.). *Proměny rodinných a profesních startů*, s. 25.

<sup>99</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 225.

Charlotte Buhlerové<sup>100</sup>, které nám nabízí odlišný pohled na dospívání a vstup člověka do dospělosti. Charlotte Buhlerová zkoumala životopisy stovky mužů a žen a z jejich studií vyplývá, že ke konci fyzické závislosti dospívajících na rodičích dochází sice někde před dvacátým rokem věku, ale skutečné a trvalé závazky učiní člověk téměř až ve třiceti letech. Léta mezi tímto obdobím, dvacátým a třicátým rokem věku, sice probíhají v rolích a vztazích, na které je pohlíženo jako na dospělé, ale spíše jsou jen jakousi přípravou pro budoucí, nadcházející léta dospělosti. Dále Bridges uvádí studii Levinsona.<sup>101</sup> I Levinson ve své studii životů současných mužů a žen přichází se stejnými závěry jako Charlotta Buhlerová a dobu mezi dvaadvaceti a třiatřiceti lety považuje za jakési začátečnické období dospělosti. Výsledky těchto studií nám přinášejí poněkud nový pohled na přechod z období dospívání do období dospělosti. V odkazu na jejich studie by se snad i nabízelo datovat tento významný životní mezník do věku kolem třiceti let, anebo ještě lépe, kdybychom konec dětství, dobu, kdy se jedinec osamostatňuje, snaží se nalézt své místo ve světě a přehodnocuje svůj dosavadní život, vnímali spíše jeho sled určitých okolností, kdy skrze změny dochází k vytváření vývojového procesu, v němž se jedinec vyvíjí od závislosti k nezávislosti.<sup>102</sup>

Jedním z rysů přechodu do dospělosti v současné společnosti, vyznačujícího se absencí rituálů, je snaha dospívajících vyhledávat rizikové situace a výzvy, skrze které by dosáhli svého cíle, tedy byli považováni svým okolím za dospělé. Tyto opakované snahy hledání sama sebe a svého místa ve světě skrze nebezpečí a riziko však bohužel nezdědka kdy končí smrtí jedince, v lepším případě jeho závislostí na návykových látkách nebo umístěním v nápravných zařízeních. Často se stává, že se z hledání stane návyk, což můžeme dobře vidět na kouření mládeže. Jen pro zajímavost, v indiánských společnostech bylo kouření rituálem, který byl určen jen pro dospělé.<sup>103</sup> Mnozí odborníci a pracovníci s mládeží považují riziko jako nutnou součást iniciace. Při pokusech o vytvoření nových, moderních iniciačních rituálů, které by v sobě zahrnovaly určitou míru rizika, se však naráží na problém rodičů a vychovatelů, kteří si nedovedou připustit, že v jistém slova smyslu musejí doslova riskovat zdravím a bezpečím dítěte, aby mu dopřáli růst a vývoj. Pokud má dojít při iniciaci k přechodu dospívajícího v dospělého, musí být riziko dostatečně silné, aby došlo ke smrti ega, aby byl na symbolické úrovni zabit chlapec a zrodil se muž.<sup>104</sup> Při vytváření novodobých rituálů dospělosti, dle názoru Breta Stephensona, nemusíme dospívající uvádět do situací ohrožujících jejich život, můžeme je ale vnést do situací, které si žádají nebo zrychlují změnu myšlení, tlačí je k rozhodnutí, které ovlivňují jejich životy, do situací, které mohou vést, jak bylo výše zmíněno, ke smrti jejich ega.<sup>105</sup> Ve své knize popisuje Bret Stephenson konkrétní průběh novodobého iniciačního rituálu chlapců. Samotný obřad

---

<sup>100</sup> Nejpřehlednější shrnutí práce Buhlerové přináší článek její kolegyně Else Frenkel – Brunswikove. Pod názvem „*Adjustment and Reorientation in the Course of the Life Span*“ je otištěn in: Bernice L. Neugarten, ed., *Middle Age and Aging* (Chicago: University of Chicago Press, 1968), str. 77-84.

<sup>101</sup> LEVINSON, J. D. *The Seasons of Man's Life*. New York: Knopf, 1978, str. 141.

<sup>102</sup> Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 33.

<sup>103</sup> Srov. DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*, s. 147-155.

<sup>104</sup> Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 105-106.

<sup>105</sup> Srov. Tamtéž, s. 123.

začíná tím, že se skupina chlapců shromáždí v místnosti, ze které jsou poté postupně jeden po druhém odváděni muži, kteří je obřadem provázejí. Každý z chlapců musí absolvovat cestu na posvátné místo, při které má zavázané oči, aby se cesta stala dramatičtější. Muži vytvoří pro hochy klikatou cestu, po které jim to na posvátné místo trvá kolem pěti minut chůze. Jejich cesta se odehrává v noci a je doprovázena zvukem bubnů. V momentě, kdy chlapec přichází na posvátné místo, je postaven na velký kámen, ze kterého má výhled na jezero. Poté mu muži kolem pasu ovážou červený provázek a jeho druhý konce přivážou ke stromu; provázek symbolizuje jeho pouto k matce. Dále se všichni muži postaví za chlapce do dvojstupu a jsou připraveni ho chytat při „pádu důvěř“, který spočívá v tom, že chlapec volným pádem padá po zádech k zemi a padá do náručí mužů. Strach z pádu vyvolává v lidech nervozitu a obavy, je instinktivní emocií. Chlapci stojícímu na kameni je dán nůž a v okamžiku, kdy je připraven, si sundá pásku z očí a nožem přeřízne červený provázek, čímž se vzdává pouta ke své matce. Poté následuje volný pád nazad. Zvuky bubnů neustále zní. Hoch je bezpečně zachycen pažemi mužů, kteří jej dále zvednou nad hlavy a přibližně pět minut s ním ve vzduchu pohupují. Nakonec je chlapec opatrně položen na zem a následně je nejstarším mužem vzat kolem ramen a přivítán mezi muži.<sup>106</sup>

V křesťanské tradici mezi obřady, které probíhají v souvislosti s dospíváním, patří biřmování. Biřmování je obřadem křesťanské dospělosti. Biřmovaný přijímá službu svědectví pro víru a službu osobní oběti pro bližní. Biřmovaný musí být pokřtěný a dobře připravený. Obřadu mohou být přítomni kmotři, a pokud je to možné, je dobré, aby to byli ti samí jako při obřadu křtu, aby tak byla znovu vyjádřena návaznost mezi křtem a biřmováním. Průběh obřadu biřmování je následující: 1. *Představení biřmovanců a homilie biskupova*, 2. *Obnova křestního vyznání*, 3. *Modlitba a vztažení rukou nad všechny biřmovance*, 4. *Mazání čela biřmovance*, 5. *Pozdrav pokoje*, 6. *Přímlyvy - zvláštní požehnání, odehrávající se na konci mše svaté*. Svátost je udělována tak, že udělovatel maže biřmovance na čelo a se slovy „Přijmi pečeť daru Ducha svatého“ na něho pokládá ruku. Zároveň ten, který biřmovance přivedl, má ruku na jeho rameni a řekne biřmovací jméno svého kmotřence. Poté pozdraví biskup biřmované slovy „Pokoj tobě“.<sup>107</sup>

---

<sup>106</sup> Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 273-274.

<sup>107</sup> Srov. POKORNÝ, L. *Světlo svátostí a času*, s. 27-32.

## 5 Sňatek

### 5.1 Charakteristika období sňatku

Vstup do manželství je důležitým krokem, který ve svém životě člověk učiní, neboť od něho se odvíjí dlouhá část jeho života, již nyní oficiálně sdílí se svým životním druhem. Svatba je vrcholem celého předmanželského sblížení, přípravy na společnou část života. Středem svatby je samotný svatební obřad, zakončený vzájemným manželským slibem.<sup>108</sup> Manželstvím lidé vstupují do dospělosti a přijímají určitý styl tohoto období, který je určován společností. Uzavření manželství je spojeno s rituálem, který přesně určuje začátek této životní fáze a stvrzuje významnost daného okamžiku. Manželství lze definovat několika způsoby, a sice z pohledu sociálního, psychologického a fyzického. Pokud se na manželství podíváme ze sociologického hlediska, naskytne se nám pohled na dyádu, na malou sociální skupinu, v níž dvě dosud cizí rodiny vstupují do vztahu příbuzenství. Manželství lze dále vymezení způsobem psychologickým. Oba partneři se vymezují svojí příslušností k nově vzniklému vztahu, v němž zaujímají specifickou sociální roli a vybrali si určitý životní styl. Typický pro nově vzniklý vztah je způsob komunikace, dodržování určitých norem a pravidel, stanovení životních hodnot a schopnost řešení konfliktů. Na fyzické úrovni lze manželství ohraničit určitým časem a prostorem, čímž je myšleno sdílení společné domácnosti a předem přesně nestanovený časový úsek společného žití. Vstup do manželství ovlivňuje i většinu sociálních vztahů obou manželů. Dochází ke změnám s původní rodinou i s příbuznými. Důležité je vymezení vzájemných kontaktů, jejich pravidel a stanovení hranic soukromí mladé dvojice. Manželský pár se dále uvolňuje z pout, které měl k vrstevnické skupině. Snižuje se frekvence vzájemných kontaktů i jejich způsob. Postupně jsou tyto vztahy upořádovány na úkor potřeb nově vzniklé rodiny. Manželský vztah by měl být zdrojem jistoty, bezpečí a opory, měl by být základem pro vznik nové rodiny, nahrazující rodinu původní. A také by měl poskytovat dostatek prostoru pro rozvoj osobností obou manželů.<sup>109</sup>

### 5.2 Proměna sociálních rolí spojená s obdobím manželství

Manželství je jednou z nejstarších sociálních institucí v dějinách lidstva. Vstupem do manželství na sebe jedinec bere nové výsady i povinnosti, některé z nich jsou dokonce ve formě právních předpisů. Na druhou stranu můžeme současné manželství označit jako poměrně volnou instituci, pro niž nejsou společností jasně vymezeny normy chování ani sociální role. Manželská role je důležitou součástí osobní identity jedince, pojí se k ní nové životní situace a zkušenosti, nároky a povinnosti, které je potřeba zvládnout. Oproti dřívějším dobám, kdy byly role manžela a manželky jasně stanoveny, nejsou současné role manželů pevně ohraničeny a spíše jsou v závislosti na představách a dohodách obou partnerů. K vymezení rolí a povinností vztahu dochází zpravidla v počátcích společného žití. Tento způsob soužití, ve kterém je určitá rovnováha mezi plněním profesních a domácích úkolů, je označován jako *partnerské uspořádání rolí*.

<sup>108</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 245-250.

<sup>109</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*, s. 89-91.



V začátcích bezdětného manželství toto symetrické uspořádání rolí obou partnerů většina lidí považuje za samozřejmost a k nápadnému vymezení ženské a mužské role dochází až v okamžiku, kdy se manželům narodí děti a stanou se rodiči.<sup>110</sup>

### 5.3 Ritualizace období sňatku

Od nepaměti se lidé ženili a vdávali, utvářeli rozvětvené příbuzenské vztahy, které jim byly příslibem sociálního růstu, ekonomického prospěchu a partnerství, v nejlepším případě všeho dohromady.<sup>111</sup> Vstup do manželství je záležitostí, která se netýká jen kolektivu úzké rodiny a přátel, ale působí i na úrovni širší společnosti, ve které jedinci žijí, v případě archaických společností je znatelná působnost na samotný kmen či klan. V dřívějších dobách ovlivňovalo manželství finanční situaci a sílu kmene. Bylo také běžné, že o výběru partnerů pro své děti rozhodovali rodiče či jejich opatrovníci. Uzavírání manželství je také doprovázeno různými předsvatebními a svatebními smlouvami a finančními vyrovnáními obou zúčastněných stran. V minulosti a v některých částech země je tomu i dnes, ještě před sepsáním manželské smlouvy bylo povinností ženicha či jeho otce zaplatit rodině nevěsty určitou finanční sumu jako náhradu za odchod dívky z jejich domácnosti. Svatby se pojí s rozmanitými vzorci rituálního chování a jsou zpravidla okamžiky radosti a štěstí. Vstup do manželství je důležitým mezníkem v životě člověka a jeho důležitost je zdůrazněna obřadností v chování a také ve svátečních, mnohdy bohatě zdobených šatech, do kterých jsou jednotliví účastníci slavnosti (především nevěsta) oděni.<sup>112</sup> Manželství je uzavíráno za přítomnosti svědků; je obyčejně veřejnou, společenskou záležitostí.<sup>113</sup>

#### 5.3.1 Ritualizace období sňatku v archaických a tradičních společnostech

V archaických společnostech znamenal sňatek často přechod z dětství do dospělosti, od jednoho rodu k jinému, od jedné rodiny k rodině jiné, odchod z jedné vesnice do jiné.<sup>114</sup> Důležitost byla v těchto kulturách přikládána pomezímu období, období zasnoubení, které u mnoha národů tvoří zvláštní, samostatnou část svatebních obřadů. Toto období v sobě zahrnuje rituály odlučovací a pomezí a je ukončeno přijetím do nového prostředí, nebo odloučením od pomezí jako od nezávislé etapy. Následně se odehrávají samotné svatební rituály, při kterých se odehrávají zejména rituály definitivního přijetí do nového prostředí. Sňatek má vždy větší či menší ekonomický dopad, a to nejen na rodiny snoubenců, ale i na celé společenství, a kmenová společenství mají vždy zájem na vyjednávání a majetkovém vyrovnání (vymezení, zaplacení, vrácení nevěstina nebo ženichova věna, kupní cena dívky, najmutí ženicha do služby atd.). Pokud má rodina, klan či vesnice přijít sňatkem o dívku či chlapce, o pracovní sílu, měla by dostat alespoň

<sup>110</sup> VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*, s. 88-101.

<sup>111</sup> Srov. PETRÁŇOVÁ, L. Nevěsta a ženich koupili si kožich. In JIROUŠKOVÁ, J. (ed.). *Svatební rituály u nás a ve světě*, s. 13.

<sup>112</sup> Srov. SVATBYSLUŽBY. Historie svatby. *Svatby služby* [online]. ©2005–2016 [vid. 2016-02-14]. Dostupné z: <http://www.svatbysluzby.cz/historie-svatby-c6.html>

<sup>113</sup> Srov. SVATEBNÍASISTENTKA. Historie uzavírání manželství – 1. část. *Svatební asistentka* [online]. ©2012-2016 [vid. 2016-02-14]. Dostupné z: <http://www.svatebniasistentka.cz/historie-uzavirani-manzelstvi-1>

<sup>114</sup> Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 117.

nějakou náhradu za způsobenou ztrátu. Proto se setkáváme často s rozdáváním potravin, oblečení, šperků a s obřady, ve kterých se musí něco vykoupit, zejména to bývá volný průchod do nového domova.<sup>115</sup>

U kmene Sienů probíhají rituály sňatku a zasnoubení následovně: Mladík, který se chystá oženit, nesmí vyzradit nic o svých plánech vyhlédnuté dívce ani své rodině. Vyzoruje, jakou cestou a kam chodí dívčini rodiče, a vyčkává na moment, kdy matka dívky odchází do buše pro suché dříví, počká na ni na zpáteční cestě a s těžkým nákladem jí pomůže. V jiný čas pomůže chlapec otci dívky donést domů kusy termitiště pro slepice. Po uplynutí několika dnů hoch sám nasbírá otep dříví a přinese ji do dívčina domu; dále obstará několik kolových ořechů, které nabídne dívčinu otci; také mu dá kuře a několik ulit kauri. Poté otec dívky svolá rodinu, na schůzi pozve i vesnického hodnostáře a shromáždění vysvětlí, že ten a ten chlapec je k němu pozorný a že by se mu za jeho službu rád odměnil tím, že mu dá svoji dceru za ženu. Shromáždění s návrhem otce souhlasí a hodnostář chlapeci sdělí, že se může považovat za přijatého. Tím však nápadníkovy snahy nekončí. Dále musí se svými bratry a přáteli obdělat pole budoucího tchána; po zasetí přichází pole plet. Také se sluší koupit pro rodinu své budoucí ženy prosné pivo. Teprve poté se přistoupí k platnému zasnoubení. Často se však stává, že dívka v době zasnoubení ještě nemá věk na vdávání, a dokud nedospěje, zůstává u svého otce. Snoubec musí dál pomáhat snoubenčině rodině s prací a obživou. Když dívka dospěje, otec ji předá chlapeci, který však musí otci i matce darovat pět až deset franků kauri. Když spolu mladý pár bydlí měsíc, otec si dceru vezme znovu domů na dva až tři měsíce a manželovi ji vrátí zpět po vyplacení deseti franků kauri. Poté spolu novomanželé žijí znovu měsíc a po měsíci si dívku otec bere opět domů na dva až tři měsíce. Snoubenec zaplatí otci dívky ještě jednou deset franků a dívka již nadobro zůstává s manželem. Pokud dívka v tomto přípravném období otěhotní, musí její otec manželovi darovat při narození dítěte suknicí. Tento zvyk má budoucím manželům umožnit, aby se dobře poznali, naučili se vzájemně oceňovat, a má zamezit špatně fungujícím manželstvím.<sup>116</sup>

Námluvy, oddavky a svatba byly také v naší lidové tradici z pohledu právního, ekonomického i náboženského považovány za novou životní etapu mladé dvojice. Nová životní etapa se vyznačovala samostatným životem dvojice; vztah se zakládal na manželské lásce, která mohla být pokračováním dřívější zamilovanosti, náklonnosti, ale i smířením se s rodičovskou volbou.<sup>117</sup> „Až do druhé poloviny 19. st. (do osmdesátých až devadesátých let) totiž platilo, že otec (děd nebo jiný nejstarší mužský člen rodiny) měl výhradní právo rozhodovat o chodu rodiny i konečné právo při výběru partnera. Podobné poměry panovaly v rodinách až do konce druhé světové války, ba i později.“<sup>118</sup> Láska manželů byla podmíněna zažitým způsobem rodinného života, který závisel na společném zdroji obživy a majetku. Vztah byl založen na povinnosti plnit a uznávat

<sup>115</sup> Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituál* s. 111-113.

<sup>116</sup> Srov. Tamtéž, s. 128.

<sup>117</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Námlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, s. 191.

<sup>118</sup> Tamtéž, s. 25.

vzájemné závazky, vzory a hodnoty. Manželské soužití bylo úzce ovlivňováno tradicemi, později i církví, a pevně ustálenými vzory chování souvisejícími s rolí manžela a ženy.<sup>119</sup> Se svatbou se pojil začátek pohlavního života, jež symbolizovaly zvyky při čepení a veřejné ukládání mladé dvojice na lože. K zajištění plodnosti páru probíhaly tradice s figurínou dítěte, novomanželé byli pohazováni plodinami, některým z jídel podávaných v průběhu svatební hostiny byla přikládána *magicko-plodonosná funkce*, a dále také erotické prvky ve slovních, hudebních, tanečních a divadelních projevech měly zaručit páru narození potomků. Samotnou svatbu, její průběh, lze rozdělit do tří na sebe navazujících etap, v jejichž průběhu docházelo k adaptaci nevěsty a ženicha na nově vzniklou situaci a prostředí života. První fází je čas předsvatební, kdy docházelo k výběhu partnera, byla sepsána a uzavřena svatební smlouva a probíhaly přípravné práce. Do této fáze byly řazeny církevní ohlášky.<sup>120</sup> Ohlášky byly veřejným oznámením připravovaného sňatku z kazatelny kostela a odehrávaly se po dobu tří týdnů, vždy v neděli po bohoslužbě.<sup>121</sup> Také sem patří námluvy, volba svatebních hodnostářů, zvaní hostů a loučení snoubenců se svobodným životem. Pro druhou etapu jsou typické rituály a tradice, které symbolicky upevňovaly a stvrzovaly platnost svatby. Do této fáze patřily příchod ženicha k nevěstě, cesta do kostela, oddavky, svatební hostina a veselí, příchod nevěsty do nového domova, ukládání snoubenců na lože a čepení nevěsty. Poslední fáze probíhala v přímé návaznosti na svatební den a byly pro ni typické rituály smíření, úkony *magicko-plodnostní* a *společensky harmonizační*. V této fázi doznívalo svatební veselí skrze různé hry, zábavy a tance, v rámci rodiny se konaly menší hostiny a někde byl až nyní čas pro převezení nevěstiny výbavy do nového domova.<sup>122</sup> Ukončení námluv a sňatku a s ním spojené přijetí nových manželských rolí bylo zřetelně vyjádřeno vnějšími znaky, které odlišovaly vdanou ženu od žen svobodných. Symbolem ztráty nevěstiny nevinnosti a také vstupu do společnosti vdaných žen bylo rituální čepení.<sup>123</sup> Kmotra nevěsty a starší vdané ženy s obřadností sundávaly z hlavy nevěsty postupně všechny ozdoby, které symbolizovaly její svobodný stav a nevinnost. Poté nevěstu přečesaly a zakryly jí hlavu čepcem či šátkem. Nevěsta, již jako vdaná žena, tak byla na první pohled odlišná od svobodných dívek. Vdaná žena dále nikdy nesundávala pokrývku hlavy a prostší plátěný čepeček nosila i na spaní; její vlasy se staly tabu.<sup>124</sup> Změna zevnějšku se týkala i ženicha, který byl zbaven znaku svého mládenectví (kytky, pera, kosárku), avšak oproti nevěstě nebyl tomuto úkonu přikládán velký význam.<sup>125</sup>

### 5.3.2 Ritualizace období sňatku v současné společnosti

Svatba, jak ji známe dnes, probíhá v porovnání s časem minulým formálněji a povrchněji, a to i přes její častou okázalost a nákladnost. Tradiční svatební obřady

<sup>119</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, s. 191.

<sup>120</sup> Srov. Tamtéž, s. 200-201.

<sup>121</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 40.

<sup>122</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, s. 200-201.

<sup>123</sup> Srov. Tamtéž, s. 344.

<sup>124</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 61-62.

<sup>125</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, s. 355.

pomáhaly všem jejím zúčastněným s ukončením jednoho životního období a se vstupem do období nového. Vyznačovaly se větší hloubkou i určitou fatálností, která dnešním obřadům může chybět. Ať už to bylo obřadní loučení se s rodiči, kterým nastávající zeť děkoval za vychování své nevěsty, nebo svatební noc, jež byla začátkem sexuálního života (alespoň oficiálního), či radikální změna ve způsobu života, kterou mimo jiné vyjadřovalo i odlišné oblékání. To vše patřilo k přechodu svobodných mezi ženaté muže a vdané ženy. Výše zmíněné ve většině dnešních svatebních obřadů již nenacházíme.<sup>126</sup> Svatba dnes již není jedinou možnou variantou pro založení rodiny, zplození a výchovu potomků. Podle údajů z roku 2006 se celá jedna třetina dětí narodí nesezdanému páru. V průběhu času pozvolna svatba ztratila význam ve spojení dvou rodů a stala se z ní událost týkající se především mileneckého páru, skrze niž realizují své životy. Rodinné vztahy a vazby jsou považovány často za druhořadé, někdy jsou označovány jako až obtížné.<sup>127</sup> Jak již bylo výše zmíněno, pro současnou společnost je nyní charakteristický nárůst *mimomanželské plodnosti*. Od devadesátých let minulého století se mění pořadí jednotlivých kroků při zakládání rodiny. Zvyšuje se počet nesezdaných párů, které spolu před vstupem do manželství žijí tzv. na zkoušku, stoupá i množství nesezdaných soužití, které jsou alternativou manželství. Typický pro nynější dobu je i vyšší věk, ve kterém se vstupuje do manželství, i vyšší věk žen při narození dítěte.<sup>128</sup>

Lidé, kteří se rozhodnou pro vstup do manželství, učiní tento krok zejména z důvodu potvrzení jejich vztahu, svatbou dávají najevo fakt, že k sobě patří. Svatba je jednou z mála příležitostí, kdy se pohromadě sejde rodina s příbuzenstvem a s přáteli. Svatební hostina se většinou odehrává v restauraci. Loučení se snoubenců se svobodou je stále aktuální. Stále je při svatebním obřadu důležitá vzájemná výměna prstenů, svatební oděv pro ženicha i nevěstu, svatební kytice a oznámení. Ubývá starších svatebních zvyků, jako je pohazování snoubenců rýží z důvodu budoucí hojnosti, rozbíjení nádob kvůli střepům, které přinášejí štěstí. Stále však novomanželé jedí polévku z jednoho talíře, ženich přenáší nevěstu přes práh nového domova, přáteli je plánován únos nevěsty a ženichovi jsou nasazovány manželské „okovy“. K tradičním zvykům přibývají zvyky nové. Patří k nim například házení svatební kyticí i to, že nevěsta má mít v den svatby na sobě něco nového, něco starého, něco půjčeného a něco modrého.<sup>129</sup>

Průběh současného občanského svatebního obřadu může mít takovouto podobu: Ráno v den svatby se zvláště v domě ženicha a zvláště v domě nevěsty scházejí jejich příbuzní a přátelé, nyní v roli svatebčanů. V momentě, kdy jsou všichni pozvaní hosté přítomni a jsou hotovy poslední předsvatební přípravy, vypraví se ženich se svojí družinou k domovu nevěsty. Traduje se, že ženich by nevěstu neměl spatřit do té doby,

<sup>126</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 250.

<sup>127</sup> Srov. PETRÁŇOVÁ, L. Nevěsta a ženich koupili si kožich. In JIROUŠKOVÁ, J. (ed.). *Svatební rituály u nás a ve světě*, s. 43.

<sup>128</sup> Srov. CHALOUPKOVÁ, J. (ed.). *Proměny rodinných a profesních startů*, s. 101-117.

<sup>129</sup> Srov. PETRÁŇOVÁ, L. Nevěsta a ženich koupili si kožich. In JIROUŠKOVÁ, J. (ed.). *Svatební rituály u nás a ve světě*, s. 44-45.

než bude zcela nastrojena a připravena. Společně se poté všichni svatebčané odeberou na místo konání svatebního obřadu. Pokud se samotný obřad odehrává na úradě, shromáždí se všichni hosté v předsálí, kde vyčkají na jeho začátek. Snoubenci se mezitím věnují vyřizování posledních náležitostí; jsou poučeni o průběhu obřadu, sjednají si hudební doprovod, fotografa, případně kameramana obřadu, odevzdají snubní prsteny. Matrikářka si poznamená osobní údaje snoubenců i jejich dvou svědků z osobních dokladů a ukáže jim svatební protokol. Obvykle do obřadní síně vstupuje jako první ženich v doprovodu své matky, za nimi přicházejí svědkové, příbuzní a hosté a průvod zakončuje svým příchodem nevěsta doprovázená svým otcem. Před oddávajícím se dvojice vymění. Ženich s nevěstou stojí vedle sebe, za nimi jsou svědci a dále rodiče snoubenců. Je pravidlem, že žena stojí po pravé straně ženicha. Můžeme se setkat i s jiným druhem vstupu do obřadní síně, kdy nevěsta s ženichem vstupují do místnosti společně jako první, následování svědky, za nimi jdou poté rodiče ženicha a nevěsty a nakonec přicházejí ostatní svatebčané. V případě, že je sál vybaven křesly, hosté se posadí. Snoubenci a svědci zůstávají stát před oddávajícím. Obřad uvádí oddávající slavnostním proslovem, poté se ptá ženicha a nevěsty, zda vstupují do manželského svazku dobrovolně, v případě jejich kladných odpovědí následuje vzájemná výměna snubních prstenů. Jako první navléká prsten na prsteníček ženich nevěstě, poté nevěsta ženichovi. Dále následuje první manželský polibek ženicha a nevěsty. Po polibku jsou čerství novomanželé a jejich svědci oddávajícím vyzváni k podepsání svatebního protokolu. Nevěsta se podepisuje jak novým, tak i svým původním jménem, které nosila za svobodna. Poté oddávající poblahopřeje novomanželům a následně se se svými blahopřáními přidávají i ostatní přítomní. Pokud je tak domluveno, může proběhnout i slavností přípitek. Po skončení obřadu se většinou novomanželé a jejich blízcí příbuzní a přátelé odeberou ke slavnostní hostině, která probíhá zpravidla v restauračním zařízení.<sup>130</sup>

Pro věřícího katolíka je manželství zároveň svátostí. Manželství je svátost trvalá, je významná pro církev i pro společnost. Pokud manželství trvá, není možné, aby jeden z partnerů uzavřel manželství další; v tom spočívá jeho trvalost. Manželství se nedotýká jen partnerů, ale i jejich rodin a celé společnosti. Dobrá manželství mohou být pro společnost užitečná; jsou zdrojem síly a opory všedního dne. Manželé se sobě navzájem odevzdávají a přijímají jeden druhého.<sup>131</sup> Pokud se snoubenci rozhodnou pro církevní svatební obřad, měli by být oba dva pokřtěni, pokud jeden z páru pokřtěn není, kněz za něj žádá o dispens; této žádosti bývá zpravidla vyhověno. Před svatebním obřadem, snoubenci procházejí přípravou na manželství. Samotný obřad trvá 45 minut, nebo 90 minut, pokud se koná se mší.<sup>132</sup> Svátost manželství by měla být udělována při mši, ne vždy je to však možné, a proto byly vytvořeny dva obřady. Jeden se mší a druhý bez ní. Svátost manželství je jedním z obřadů, při kterém se dovolují místní tradice, vyjma

<sup>130</sup> Srov. SVATBY. Průběh svatebního den. *Svatby* [online]. ©1995-2014 [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.svatby.cz/clanek.aspx?IDtema=1643&ID=56>

<sup>131</sup> Srov. POKORNÝ, L. *Světlo svátostí a času*, s. 77-80.

<sup>132</sup> Srov. MARRYME. Průběh svatebního dne. *MarryMe* [online]. [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.marryme.cz/prubeh-obradu.htm>

těch, které by byly v rozporu s křesťanstvím. Samotný obřad následuje po bohoslužbě slova. Aby bylo manželství platné, musí být při obřadu přítomen farář a dva svědci.<sup>133</sup> Na průběhu církevního svatebního obřadu se snoubenci domlouvají s farářem, a sice během společných setkání, která musejí před svatbou absolvovat. Svatební průvod je farářem přivítán před oltářem. Jak již bylo výše zmíněno, obřad začíná bohoslužbou, při které se čtou vybrané úseky z Písma svatého. Následuje manželský slib a poté výměna snubních prstenů, jež jsou podle starého zvyku posvěceny farářem. Po vzájemné výměně prstenů, které si snoubenci navlékají na prsteníček levé ruky, se odehrává závěrečná modlitba za novomanžele. Obřad je ukončen požehnáním kněze, zpěvem a blahopřáními; a v úplném závěru novomanželé s jejich svědky podepisují svatební listinu. Podobně jako u občanských svatebních obřadů se i po církevní svátosti manželství blízcí přátelé a rodiny novomanželů odeberou ke společné svatební hostině.<sup>134</sup>

---

<sup>133</sup> Srov. POKORNÝ, L. *Světlo svátostí a času*, s. 82-83.

<sup>134</sup> Srov. SVATBY. Průběh svatebního den. *Svatby* [online]. ©1995-2014 [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.svatby.cz/clanek.aspx?IDtema=1643&ID=56>

## 6 Smrt

*„Jestliže má každá civilizace své vlastní charakteristické způsoby života, má také své vlastní způsoby smrti. Mrtví nakonec musí být stejně pochováni živými. Pohřební zvyky jakékoliv společnosti jsou součástí jejího širšího rituálního světa a jsou hluboce zakotveny v jejích kulturních tradicích.“<sup>135</sup>*

*„Smrt může být univerzální, což ale neznamená, že je vždy a všude stejná. Naopak, bere na sebe všechny aspekty neobyčejné různorodosti lidské existence. Každá kultura umírala trochu odlišně, právě tak, jakými různorodými způsoby žila.“<sup>136</sup>*

### 6.1 Charakteristika období smrti

„Jako poslední životní krize je umírání skutečně vrcholem života; vše podmiňuje. Celý život bychom mohli vidět jako přípravu na smrt. Je to skutečná maturita: v jediném rozhodujícím momentu musíme podat důkaz o tom, co jsme se za všechna ta léta naučili. Smrtný strach je vlastně strachem ze zkoušky. A protože se jedná o největší, závěrečnou životní zkoušku, je i ten strach největší.“<sup>137</sup> S tématem smrti jako životní zkoušky se setkáváme v mýtech. V antice, v paláci boha podsvětí, kterým je Hádes, dochází k soudu nad dušemi zemřelých. Egypťská bohyně Maat váží srdce zesnulých a provádí tím tak kontrolu jejich hmotnosti, zda jsou lehké, či těžké. U křesťanů se setkáváme s představou posledního soudu, před který budou duše zemřelých v soudný den předvolány.<sup>138</sup> Západní civilizace a její myšlení jsou spojeny s velkým strachem ze smrti a stárnutí. To se nám krásně ukazuje na technických a ekonomických snahách, které lidé soustřeďují na prodlužování a udržování lidského života, i na to, aby vypadali stále mladí, skrze různé kosmetické přípravky, doplňky stravy, lékařské zákroky apod.<sup>139</sup> Více než téměř osmdesát procent lidí umírá ve věku, který je vyšší než 60 let. Ke smrti dochází většinou v některé z institucí, zpravidla v nemocnicích. Lidé se o smrti příliš často nezmiňují, na toto téma se rozhovory vedou jen zřídka. Můžeme říci, že téma smrti je v současné společnosti tabuizováno. Převažuje názor, že smrt nemá pro člověka žádný pozitivní význam a smysl, proto je často odmítána a odsouvána do ústraní. Vyrovnání se smrtí bývá spíš jakýmsi smířením se s něčím, čemu se stejně nelze vyhnout.<sup>140</sup> Průběh i intenzita truchlení se u každého člověka liší. Lze však vysledovat určitý průběh truchlení i pravidla pro toto období, jimiž se zabývají psychologové. Znalost těchto pravidel je nápomocná v práci sociálních, zdravotních i pohřebních služeb, které s truchlícími lidmi pracují, je však užitečná i pro běžné občany, protože i oni se s truchlícími lidmi setkávají a někdy v průběhu života se jimi i sami nejspíše stanou. Psychickou pomoc pozůstalým nabízejí například hospicová zařízení. Truchlení a smutek jsou přirozenou reakcí na ztrátu blízké osoby. Z psychologického pohledu je truchlení vnímáno jako proces, který začíná mnohdy

<sup>135</sup> KERRIGAN, M. *Historie smrti*, s. 43.

<sup>136</sup> Tamtéž, s. 18.

<sup>137</sup> DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*, s. 278.

<sup>138</sup> Srov. Tamtéž, s. 279.

<sup>139</sup> Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 95.

<sup>140</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*, s. 429-430.

v momentě, kdy se pozůstalí o smrti blízké osoby dozvědí. Čas smutku a truchlení je doprovázen konáním rozmanitých pohřebních rituálů a tradic. V současné společnosti se však často setkáváme se zánikem vhodných způsobů vyjádření smutku nad ztrátou blízké osoby. Období truchlení a zármutku je nyní spíše soukromou věcí pozůstalých; jejich okolí často neví, jakým způsobem se k nim má chovat, a řeší to většinou tak, že se kontaktu s truchlícími vyhýbá nebo s pozůstalými jedná, jako by se vlastně nic nestalo.<sup>141</sup>

Je vysoce pravděpodobné, že se v různých fázích našeho života staneme svědky něčím smrti. Budeme vystaveni smrti našich přátel a příbuzných, smrti, která se nás bude přímo dotýkat. Někteří z nás se ocitnou v situaci, kdy budou muset připravit mrtvé tělo k pohřbu, jiní se budou muset věnovat organizaci pohřbu, vyřizování vystavení úmrtního listu, vykonání poslední vůle apod. Smrt blízké osoby je pro truchlící a pozůstalé, stejně jako pro samotné umírající, mezní životní situací, díky níž jsou vystaveni uvědomění si vlastní smrtelnosti a konečnosti i jemnému přechodu mezi životem a smrtí.<sup>142</sup>

Setkáváme se se zobecněným postojem ke smrti, který se skládá ze tří základních složek: samotný vztah ke smrti bývá zpravidla vyjádřen strachem a úzkostí, v menší míře i apatií a rezignací. U starších a těžce nemocných lidí může být tento vztah vyjádřen i určitou touhou po smrti, díky níž jsou zbaveni utrpení a bolesti. *Kognitivní složka postoje ke smrti* obsahuje vědomosti o smrti a umírání a také vlastní zkušenosti, které jedinec se smrtí a koncem života má. Tato zkušenost lidí se smrtí bývá většinou minimální. Chování, které je ovlivňováno výše zmíněnými postoji, bývá emotivní. Můžeme říci, že se člověk ve vztahu ke smrti a k umírajícím lidem chová tak, aby se setkání s nimi vyhnul nebo alespoň omezil tuto vzájemnou interakci na minimum.<sup>143</sup> „Dříve žili lidé společně v prostoru jedné velké světnice, kde se rodiče milovali, matka rodila a staří odcházeli na věčnost. A tak se již od útlého dětství každý seznamoval s přirozenými realitami lidského bytí a nebylo pro něho velkou neznámou narození miminka, plození ani úmrtí člena rodiny. Dnes je sice dostatek naučné literatury a jiných osvětových médií, ale od opravdové reality žijeme oddělení. Zrození a smrt se staly abstrakcí a to často modernímu člověku přináší traumata a úzkosti.“<sup>144</sup>

U starých lidí již nenacházíme potřebu smrt a smrtelnost popírat, naopak, v jejich věku se již otevřeně vedou rozhovory na témata smrti a umírání, což jim napomáhá vyrovnat se s vlastní smrtelností a konečností; již nedochází k popírání a tabuizaci smrti. Nárůst potřeby mluvit na téma smrti a vlastního konce je u starších lidí signálem, že je shledávají aktuálními. Samotné umírání se vyznačuje různou délkou trvání i odlišnou mírou zátěže, již představuje pro umírajícího i jeho blízké a rodinu. Strach z umírání v sobě nezahrnuje pouze strach z bolesti, kterou s sebou umírání může

<sup>141</sup> Srov. NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a umírání*, s. 246-248.

<sup>142</sup> Srov. HARRISON, T. *Druhá strana smrti*, s. 171.

<sup>143</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*, s. 430.

<sup>144</sup> SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 72.



přinášet, ale především strach z vlastní zranitelnosti a konečnosti. Nalézání smyslu smrti je obtížné, stejně jako pátrání po smyslu života. Umírání lze chápat jako proces završující život. Smrtí člověka však končí pouze jeho fyzická přítomnost na zemi, i po smrti totiž žije mrtvý mezi živými, a sice prostřednictvím vzpomínek blízkých a příbuzných lidí, skrze jeho vlastní potomky a rod, dále díky jeho životním dílům a výtvorům.<sup>145</sup> Mnoho kultur nepovažuje smrt za konečnou událost života člověka, naopak ji pokládají pouze za určitý přechod do jiného pozemského bytí.<sup>146</sup>

## 6.2 Proměna sociálních rolí pozůstalých spojená s obdobím smrti

K výrazným změnám na úrovni sociálních rolí dochází v tomto období zejména tehdy, pokud zemře jeden z partnerů, kdy role manžela a manželky je nahrazena rolí vdovce a vdovy. Dále také v momentě, kdy dítěti zemřou oba jeho rodiče a stává se sirotkem, nebo v opačné situaci, kdy rodičům zemře dítě. Neméně zásadní změnu na úrovni sociálních rolí a chování jedince s sebou přináší i smrt sourozence.<sup>147</sup>

V představách a zvycích archaických a tradičních společností tvoří příbuzní zemřelého zvláštní část společnosti, nacházejí se mezi světem živých a mezi světem mrtvých; z této doby pomezí příbuzní odcházejí podle toho, v jak úzkém vztahu byli se zemřelým. Čím užší vztah mají příbuzní k zemřelému, tím delší je čas, který musejí strávit mezi dvěma světy. Pravidla dodržování smuteční doby se tedy odvíjejí podle míry příbuzenství. Nejdélší čas tráví mezi světem živých a světem mrtvých vdova nebo vdovec a z tohoto světa se vracejí zpátky až v okamžiku, kdy je zřejmé, že zemřelému nijak fyzicky nenáleží (např. těhotenstvím).<sup>148</sup> Za zemřelého manžela se v lidové tradici nosil smutek obvykle jeden rok, za zemřelé rodiče půl roku a za dítě dobu kratší. Po uplynutí smuteční doby se lidé opět vrátili a zapojili se do běžného života ve společnosti, se všemi jeho radostmi a smutky.<sup>149</sup>

Pozůstalí tedy tvoří zvláštní skupinu, která nepatří ani do světa živých, ani do světa mrtvých, nachází se v jakési mezisféře mezi těmito dvěma světy. V tomto čase jsou, či spíše byli, truchlíci vyloučeni ze sociálního života a museli dodržovat přísná pravidla v chování i zvláštní tabu. Tato pravidla se dotýkala návyků v oblasti hygieny, stravování, odívání a komunikace. Jako příklad můžeme uvést chování pozůstalých z kmene Haidů, kteří si po smrti příbuzného oholí hlavu a pomažou tvář smolou. Vdova místo polštáře používá kámen, a to po dobu deseti dní, dále se každý den koupe, ale nemyje si obličej. Někdy dochází k tomu, že truchlíci nesmějí vycházet z domu a na konkrétní dobu uhasíná i oheň v krbu. Přísná tabu se týkají konzumace a přípravy určitých jídel.<sup>150</sup>

V naší společnosti již není známo, jak dlouhý čas by vdova měla „nosit smutek“

<sup>145</sup> Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*, s. 431-435.

<sup>146</sup> Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti*, s. 12.

<sup>147</sup> Srov. LUDAČKOVÁ, E., HUNEŠ, R., ŠPATENKOVÁ, N. *Průvodce v čase zármutku*, s. 4-5.

<sup>148</sup> Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 137-138.

<sup>149</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 89-91.

<sup>150</sup> Srov. ASSMANN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, s. 90-91.

(oblékat si černé šaty) po smrti manžela, rodiče či dítěte, jak bylo dříve uváděno (ještě na počátku 20. století) v brožurách slušného chování. V úzké souvislosti se zjednodušováním rituálů v období smrti došlo i k redukci jejich pomezích a slučovací částí, mezi které právě patří ritualizované chování týkající se pozůstalých. V současné době je čas smutku a truchlení individuální záležitostí, která není vázána pravidly v chování. Černá barva šatů či černá páska přes rukáv jako vyjádření smutku se dnes již příliš nenosí.<sup>151</sup> Je však nepsaným zvykem považovat za období smutku a truchlení dobu čtyř až šesti týdnů (u starších lidí dle dřívějších tradic dobu jednoho roku), po kterou pozůstalí podle vlastního uvážení volí vhodný způsob oblékání a zdržují se oslav a zábav.<sup>152</sup>

### 6.3 Ritualizace období smrti a pohřbívání

Pro naši kulturu je obvyklé pohřbívání zemřelého do země i kremace těla zemřelého, tedy pohřeb zehem. Pro národy žijící v blízkosti moří a řek je typické pohřbívání do vody. V jiných oblastech země se setkáváme i s pohřbem tzv. do vzduchu, který je běžný u indických Parsů a himalájských národů. U Parsů v Bombaji tak běžně dochází k tomu, že tělo zemřelého je ponecháno supům, kteří ho rozklovají a po částech odnášejí do vzduchu. Pro každý z výše zmíněných pohřebních rituálů je význačný jiný rys: při pohřbu do země dochází k rozloučení se s tělem, zpopelnění zdůrazňuje očistu duše, pohřbem do vody je duše zemřelého navracena praoceánu a pohřeb do vzduchu symbolizuje vzkříšení a odlet duše do nebe.<sup>153</sup>

Dopravní prostředky, které převážely zesnulé na hřbitov či do jiného světa se také podle kultury různí. Setkáváme se s převážením mrtvých na lodích, na jiných místech se u hrobu zemřelého zabíjelo zvíře, aby mrtvý nemusel cestu na onen svět jít pěšky. Cíle cesty se též pochopitelně liší. Existují představy, kdy zemřelý odchází, nebo spíše odplouvá, na vzdálený ostrov, na jiných místech se říše mrtvých nacházejí na vrcholcích hor či v jeskyních. Existují i vize o krásnějších a ošklivějších světech zemřelých. Typickým příkladem tohoto rozdělení na krásnější a ošklivější svět je nebe a peklo.<sup>154</sup>

#### 6.3.1 Ritualizace období smrti a pohřbívání v archaických a tradičních společnostech

Nic se podle národnosti, věku, pohlaví nebo společenského postavení nerůzní tak, jako pohřební obřady. Každý národ má navíc odlišné představy o posmrtném životě a pohlíží na člověka jako na stvoření, které je složeno z několika složek, jejichž osud se po smrti liší (*tělo, životní síla, duše-dech, duše-stín, duše-zvíře atd.*); to vše se promítá do obsahů rituálů. Některé z těchto duší žijí napořád, nebo jen po určitou dobu, jiné umírají. Cesta na onen svět v sobě zahrnuje celou řadu rituálů přechodu, které se liší podle vzdálenosti a typu místa onoho posmrtného života. Z tohoto důvodu nejspíš v některých společnostech dávají zemřelému člověku člun s vesly nebo jeho zmenšený model.

<sup>151</sup> Srov. NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a umírání*, s. 249-250.

<sup>152</sup> Srov. LUDAČKOVÁ, E., HUNEŠ, R., ŠPATENKOVÁ, N. *Průvodce v čase zármutku*, s. 27.

<sup>153</sup> Srov. DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*, s. 277.

<sup>154</sup> Srov. ASSMANN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, s. 90.

Zemřelý musí po smrti absolvovat určitou cestu a pozůstalými je na tuto cestu vybaven potřebnými nástroji, které mu budou zárukou úspěšné cesty a přijetí.<sup>155</sup>

Se zajímavou a propracovanou ritualizací smrti se setkáváme u národu Obdorských Ost'aků. Po smrti člověka je naprosto vyklizen dům zemřelého, vyjma předmětů, které používal. Mrtvý je dále ustrojen a položen do rozříznuté lodky. K zemřelému přichází šaman a ptá se ho, z jakého důvodu zemřel. Poté je mrtvé tělo dopraveno na klanové pohřebiště, člun je položen na zmrzlou zem, nohy nebožtíka směřují k severu. Kolem člunu jsou rozloženy všechny předměty, které bude mrtvý k cestě na onen svět potřebovat. Dále je na místě uspořádána hostina na rozloučenou. Společenství pozůstalých věří, že se jí účastní i zemřelý. Po hostině se všichni rozejdou. Ženami z příbuzenství je vyrobena loutka, která má podobu zemřelého. Loutku ženy denně oblékají, omývají a krmí, a to po dobu dva a půl roku, pokud zemřelým byl muž, nebo po dobu dvou let, zemřela-li žena. Po uplynutí této doby je loutka zanesena na hrob. Doba truchlení a smutku se však liší, za zemřelého muže trvá pět měsíců, za ženu měsíce čtyři. Říše mrtvých se nachází na severu, kam mrtví musejí jít dlouhou a klikatou cestou; je tam tma a chlad; a je velice pravděpodobné, že cesta na onen svět se shoduje s délkou uchování zhotovené loutky. V momentě, kdy zemřelý dojde svého nového domova, je definitivně pohřben. U Severních Ost'aků se říše mrtvých rozkládá za ústím řeky Ob, v Severním ledovém oceánu, a je osvětlována pouze měsíčním svitem. V představách Irtyšských Ost'aků se onen svět nachází v nebi, je to krásná země, kam se šplhá po sto až třístametrových žebřících nebo řetězech, po kterých podle tradice čas od času sestupují na zem bohové, posvátní medvědi a možná i totemy a mrtví.<sup>156</sup>

S jiným přístupem ke smrti se setkáváme u indiánského kmene. V momentě, kdy starý příslušník kmene začne pociťovat, že jeho čas umírání a smrti přichází, odebere se k přípravám na poslední cestu. Starý Indián informuje ostatní příslušníky kmene o změně, kterou pociťuje, a ti mu jsou nápomocni při přípravě jeho posledního útočiště. Dále kolem sebe umírající shromáždí několik osobních totemů, které pro něho mají pouze duchovní, ne materiální význam; vše probíhá v naprostém klidu. V tento moment je připraven příslušník kmene na smrt. Poté následuje trpělivé čekání do doby příchodu samotné smrti. Na poslední cestu u sebe nemá k dispozici žádné jídlo, a to z toho důvodu, že fyzická strava už v tomto čase nemá žádný smysl. Pokud se příslušník kmene ve svém odchodu zmýlil, je přijat zpět do kmenového společenství a žije v něm tak dlouho, dokud znovu nepocítí příchod smrti.<sup>157</sup>

V lidové tradici bývalo období umírání zpravidla veřejnou záležitostí a rituály s ním spojené pomáhaly lidem vyrovnat se světem náboženským i světským. Dbalo se na to, aby v momentě smrti byl již umírající usmířen s Bohem, rodinou a obcí. V křesťanské podobě smrti obsahovaly tyto obřady poslední pomazání (zaopatření), požehnání,

<sup>155</sup> Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 136-143.

<sup>156</sup> Srov. Tamtéž, s. 139-140.

<sup>157</sup> Srov. DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*, s. 268-269.

loučení a poslední pořízení. Umírající člověk se loučil se svojí rodinou a přáteli, žádal je od odpuštění a často na poslední chvíli vyřizoval svoji pozůstalost. Důležité také bylo vyrovnání všech závazků, které měl umírající ke svým členům rodiny, k sousedům a obci.<sup>158</sup> V momentě, kdy člověk zemřel, se v místnosti otevřelo okno, aby mohla duše zemřelého volně odletět. Podle otevřeného okna lidé ze sousedství poznali, že nemocný již zemřel. O smrti člověka se lidé také dozvěděli díky vyzvánění zvonu umíračku. Zesnulý člověk byl ihned po smrti umyt, muž byl oholen a ústa se podvazovala šátkem, aby neztuhla otevřená. Dále následovalo obléknutí zemřelého do bílého rubáše nebo svátečních šatů, ve kterých si přál být pochován. Boty se zemřelým neobouvaly, protože se věřilo, že by jinak mrtvý nedostal klidu a chodil tak dlouho po světě, dokud by boty neroztrhal. Poté byl zemřelý položen na tzv. umrlčí prkno, kde ležel přikrytý bílou plachtou do té doby, než mu truhlář zhotovil rakev. Umrlčí prkna se po pochování zesnulého natírala na tmavě modrou barvu, zdobila se řezbou, různými ornamenty a iniciálami zemřelého, někdy i datem smrti a dožitým věkem zesnulého. Po pohřbu se prkna umísťovala na rozcestí, ke skupině stromů, nebo zůstávala doma jako památka na zemřelého.<sup>159</sup> Před tím, než byla rakev se zemřelým vynesena z domu, se konalo poslední rozloučení. Otevřená rakev s nebožtíkem byla vystavena většinou v komoře nebo v síni a víko rakve bylo zatlučeno až před samotným odchodem z domu.<sup>160</sup> Bývalo zvykem při vynášení rakve vchodovými dveřmi třikrát s ní poklepat o práh, aby se zemřelý rozloučil s chalupou. Mrtvý byl v rakvi vynášen nohama napřed, aby se nenavracel zpátky mezi živé. Pohřby se obvykle konaly třetí až čtvrtý den po úmrtí. Pokud se konal pohřeb za člověka, který zemřel stářím, rakev nesli jeho příbuzní a sousedé. Pokud však zemřel mladý člověk, svobodná dívka nebo chlapec, rakev byla světlé barvy, zdobená květy a nesli ji chlapi ve svatebních šatech; celý smuteční průvod byl vystrojen jako svatební. Smuteční průvod pomalu procházel obcí a zemřelý byl nesen na márách na ramenou, pokud byla cesta na hřbitov delší, rakev se zemřelým se vezla na voze.<sup>161</sup> Samotný pohřební obřad začal odchodem z domu a pokračoval doprovodem zemřelého v průvodu na mši do kostela. Poté proběhlo rozloučení se s obcí a smuteční průvod se odebral cestou ke hřbitovu. Pohřeb byl završen spuštěním rakve do hrobu, následovala smuteční hostina.<sup>162</sup> Pohřební hostina, dříve trachta či trachtace, se konala k uctění památky zemřelého, měla zaručit klid a spokojenost nebožtíka na onom světě a zamezit jeho případnému návratu mezi živé. Hostina se konala v domě smutku, kde se sešla rodina, nejbližší příbuzní, případně sousedé a známí.<sup>163</sup>

V lidové tradici se věřilo, že v době od smrti do pohřbu jsou zemřelí i pozůstalí vystaveni nebezpečí zlých sil, a proto se nebožtík nesměl nechávat ve dne ani v noci o samotě a musel se hlídat. Zárukou ochrany bylo přeřikávání modliteb a dále tzv. věčné světlo, světlo hromniční svíce nebo olejové lampičky, hořící u hlavy zemřelého

<sup>158</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 184-185.

<sup>159</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 75-83.

<sup>160</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 225.

<sup>161</sup> Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 75-83.

<sup>162</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 225.

<sup>163</sup> Srov. Tamtéž, s. 240.

až do jeho pohřbu. Před pohřbem přicházeli do domu zemřelého sousedé, aby se rozloučili s nebožtíkem a svou návštěvou potěšili pozůstalé. Dále se do domu přicházeli za almužnu modlit žebrační a žebračky; modlili se i několik hodin denně a odměnou jim byly staré šaty po zemřelém, vařené jídlo a potraviny. Později byli obecní chudí vystřídáni v modlení zbožnými ženami, příbuznými a lidmi ze sousedství. Do okamžiku pohřbu se u nebožtíkova lože setkávali sousedé s rodinou a společně se modlili a zpívali nábožné písně.<sup>164</sup>

### 6.3.2 Ritualizace období smrti a pohřbívání v současné společnosti

Dá se říci, že jsme smrt jako takovou v současné době přenechali institucím, téměř osmdesát procent lidí umírá v nemocnicích, oproti dřívějšímu, kdy lidé umírali povětšinou doma. V momentě umírání a smrti se velký počet lidí nenachází v péči jejich blízkých a rodiny, ale v péči cizích lidí, kteří pracují pro již zmíněné instituce.<sup>165</sup> V roce 2010 došlo na území České republiky ke většině úmrtí v nemocnicích nebo jiných léčebných či sociálních zařízeních. Téměř tři čtvrtiny lidí, 78 812, zemřelo v průběhu jednoho roku v institucích. Naopak v domácím prostředí zemřelo 21 971 osob.<sup>166</sup> Se smrtí a umíráním se lidé často setkávají v televizích a filmech, málokterý člověk se však s mrtvým setkal v reálném životě. O umírání a smrti se příliš nemluví.<sup>167</sup>

Současná společnost prochází krizí *vztahu k mrtvému tělu*. Na hřbitovech se setkáváme s náhrobky, na nichž je pouze jméno rodiny, nevyčteme z nich jméno zesnulého, jeho datum narození a úmrtí; je to levnější. Při smutečním obřadu si vezme slovo většinou jen obřadník a pronese několik málo vět nad hrobem zesnulého, upadá zvyk, kdy nad rakví zemřelého promluví některý z členů rodiny či jeho blízký přítel. Stále však přetrvává tradice nošení květin a pohřeb se odehrává za zvuku smuteční hudby.<sup>168</sup>

V průběhu 20. století se setkáváme s novými způsoby pohřbívání, které se pojí ke konkrétním představám určitých komunit a k jejich hodnotám a normám. Díky vlivu sekularizace posílily civilní smuteční obřady, odehrávající se ve smutečních síních bez známky církevních symbolů.<sup>169</sup> Podle dat z roku 2010 a 2011 se většina pohřbů konaných na území České republiky odehrávala na sekulární úrovni. Počet církevních obřadů byl v porovnání s nimi nízký, přesněji řečeno, pouze jeden z pěti zemřelých měl církevní obřad. Naopak na Vysočině byl zjištěn vyšší počet církevních obřadů, a sice každý druhý pohřební obřad byl církevní, sekulárních pohřbů bylo v této části země zjištěno nejméně. Často také dochází k pohřbívání bez obřadů, které se rozšířilo během posledních dvaceti let a ke kterému dochází zpravidla ve větších městech.<sup>170</sup> Od roku 1918 se na území českých zemí setkáváme s kremací, která byla dříve rakouskou vládou

<sup>164</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 216-218.

<sup>165</sup> Srov. FULGHUM, R. *Od začátku do konce*, s. 143-144.

<sup>166</sup> Srov. NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a pohřbívání*, s. 30.

<sup>167</sup> Srov. FULGHUM, R. *Od začátku do konce*, s. 143-144.

<sup>168</sup> Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 374.

<sup>169</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 291.

<sup>170</sup> Srov. NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a pohřbívání*, s. 190-191.

z náboženských důvodů zakázána. Na hřbitovech začaly vznikat krematoria a pro umístění uren s popelem kolumbária a urnové háje. V posledních dvou desetiletích se setkáváme s nárůstem pohřbů žehem, jejich zařizování je pro pozůstalé méně nákladné a pracné.<sup>171</sup> V letech 2010 a 2011 docházelo v některých pohřebních ústavech na území Čech ke zvolení pohřbu žehem v 90 % případů všech pohřebních obřadů. Na Vysočině a v Jihomoravském kraji bylo zpopelnění zvoleno v 70 % případů.<sup>172</sup>

Stejně jako občanské, tak i církevní pohřby nemají pouze jedinou podobu, svým průběhem se mohou různit. Existují církevní obřady, v jejichž průběhu dochází ke třem zastavením; zastavení na sebe navazují obvykle v tomto pořadí: první zastavení se odehrává v domě zemřelého (v domě smutku, smuteční síni), kde probíhají úvodní obřady, v kostele se uskuteční pohřební mše a u hrobu se koná samotný pohřeb. Druhým typem smutečního obřadu je obřad se dvěma zastaveními, k nimž dochází ve smuteční síni (hřbitovní kapli), kde se uskuteční úvodní obřady, a vlastní pohřeb probíhá u hrobu zemřelého, přitom k povinné bohoslužbě dochází buď na prvním, či na druhém zastavení. Třetí druh církevního pohřebního obřadu počítá pouze s jedním zastavením. Společenství pozůstalých se shromáždí buď u hrobu zemřelého, nebo ve hřbitovní kapli či v krematoriu, kde se poté odehrává jak úvodní obřad, tak i bohoslužba slova a samotný pohřeb, tedy rozloučení se se zemřelým.<sup>173</sup>

Tradiční podoba církevního obřadu s bohoslužbou v kostele, s průvodem na hřbitov a uložením těla do země je již málokde proveditelná. Pokud pohřeb začíná v kostele, jsou před stupeň oltáře položeny máry, na které je položena uzavřená rakev s tělem zemřelého. Bohoslužba začíná obvyklým způsobem. Po evangeliu je předsedajícím nebo některým z hostů proneseno kázání. Při homilii je kladen důraz na to, aby se celá svým obsahem nedotýkala pouze zemřelého, ale byla také výkladem biblického textu. Poté následuje závěrečná modlitba. Představený dále sestoupí k rakvi a vyzve přítomné, aby se pomodlili. Po pronesení společného amen se shromáždění odebere k odchodu na hřbitov. V čele průvodu jde přesluhující s procesionálním křížem, za ním je nesena rakev, za rakví jde duchovní s pozůstalými, za nimi zpěváci a celý smuteční průvod uzavírají ostatní shromáždění. Když dorazí procesí k připravenému hrobu, rakev se sejme z már a postaví se nad hrobovou jámu. Představený zaujme místo u nohou rakve a vyčká, až celé shromáždění lidí dojde k místu hrobu a utiší se; poté jej vyzve k modlitbě. Na znamení představeného je rakev spouštěna do hrobu a přítomní lidé se modlí modlitbu Páně. Následuje modlitba představeného za pozůstalé. Dále vezme představený do rukou hrst hlíny a hodí ji do hrobu na rakev; rozloučí se s pozůstalými a ostatní přítomní jdou jeho příkladem a hrstmi hlíny zahazují rakev se zemřelým.<sup>174</sup>

---

<sup>171</sup> Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 291.

<sup>172</sup> Srov. NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a pohřbívání*, s. 193-194.

<sup>173</sup> Srov. ADAM, A. *Liturgika*, s. 314.

<sup>174</sup> Srov. BOUŠE, B. *Malá katolická liturgika*, s. 177-181.

Veřejný pohřební obřad se zpravidla koná v obřadní síni v areálu hřbitova. Uzavřená rakev s tělem zemřelého je obklopena smutečními věnci a květinami a je umístěna na pódiu v přední části síně. Pozůstalí jsou usazeni v obřadní místnosti tak, že nejbližší k rakvi, v prvních řadách, sedí nejbližší rodina a přátelé, v zadnějších řadách zaujmají svá místa vzdálenější příbuzní a ostatní přítomní. Samotný smuteční obřad trvá kolem 20 minut a hraje během něj hudba, kterou si objednavatelé pohřbu volí sami, většinou z repertoáru, který vlastní pohřební služba. Před koncem poslední písně bývá pronesena krátká řeč; avšak často se také můžeme setkat s tím, že proslov je úplně vynechán a obřad se skládá pouze z několika hudebních skladeb. Po krátkém proslovu zazní poslední píseň či písně, současně všichni zúčastnění povstanou a rakev zajede do zákulisí. Přítomní poté jeden po druhém vyjádří slovy a podáním ruky nejbližším příbuzným zemřelého soustrast nad smrtí blízkého člověka; tato část obřadu však může být na přání nejbližších pozůstalých vynechána. Tímto je obřad ukončen a shromáždění se může rozejít, vyjma užší skupiny pozůstalých, kteří se zúčastní smuteční hostiny, zpravidla odehrávající se v restauraci. Pohřební hostina je završením celého pohřbu. Tělo mrtvého je poté spáleno v krematoriu a po několika málo dnech je zpopelněné a uložené v urně předáno rodině; může však být i pochováno do země.<sup>175</sup> Dochází však také nezdědky kdy k tomu, že si pozůstalí urnu s ostatky příbuzného z přesně nespecifikovaných, snad ekonomických, důvodů nevyzvednou a ta je po určité době (zákonem je stanovena doba minimálně jednoho roku) zaměstnanci pohřební služby uložena na příslušný hřbitov, a to buď do společných hrobů, či na místa určená k rozptylu popela.<sup>176</sup>

V posledních desetiletích se setkáváme s nově vznikající formou ritualizovaného chování. Dochází nejen ke vznikům tzv. pomníčků u silnic, které jsou věnovány obětem smrtelných dopravních nehod, ale i ke vzniku virtuálních hřbitovů, které jsou umístěny na internetu. Od konce 20. století se v okolí silnic objevuje čím dál tím větší počet pomníčků obětem silničních nehod; s touto formou ritualizace se však nesetkáváme jen na území České republiky, je rozšířena po celém světě. Nejvíce se na místech dopravních smrtelných nehod objevují kříže, kamenné náhrobky, květiny a svíčky. Tyto připomínky neštěstí a zemřelých zpravidla vytvářejí jejich blízcí pozůstalí, a to v průběhu jejich smutku a truchlení.<sup>177</sup>

---

<sup>175</sup> Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 167-171.

<sup>176</sup> Srov. Tamtéž, s. 195.

<sup>177</sup> Srov. Tamtéž, s. 263-264.

## ZÁVĚR

Cílem této práce bylo na základě odborné literatury popsat podobu rituálů spojených s životními přechody současné společnosti a porovnat je s průběhem přechodových rituálů odehrávajících se v archaických a tradičních společnostech, a dále, také na základě sekundárních zdrojů, popsat proměnu sociálních rolí jedinců vlivem mezní životní situace.

Rituály spojené s obdobím narození byly v archaických a tradičních společnostech děleny do tří skupin, a sice na rituály, které se týkaly těhotenství, dále porodu a šestinedělí; bývaly provázeny řadou magických a pověrečných úkonů, které se tradovaly po generace. Byly zárukou ochrany jak pro matku, tak i pro novorozence. Samotný porod se odehrával v domácnosti rodičky, oproti současnosti, kdy k němu zpravidla dochází v porodnicích. Za rituály současné doby týkající se období narození můžeme i nadále označit církevní obřad křtu, který již není takovou samozřejmostí jako v dřívějších letech, a občanský obřad vítání občánků, jenž se naopak těší větší oblibě, oproti dřívějším rituálům a samotnému obřadu křtu se však vyznačuje určitou povrchností. Období šestinedělí a jeho ritualizaci, díky níž byla žena po porodu v nové sociální roli ženy-matky znovu začleněna do společnosti, není v současné společnosti zdaleka přikládán takový význam, jako ve společnostech archaických a tradičních, a není ani spojeno s ritualizovaným chováním. V období narození dochází k typickým změnám sociálních rolí jednotlivců především na těchto dvou úrovních: žena-matka a muž-otec; vznikají tedy nové role rodičů. Dalšími důležitými, nově vznikajícími sociálními rolmi jsou role prarodičů, babiček a dědečků a také role sourozenců, tedy bratrů a sester.

Období dospívání bylo v tradičních, a především archaických společnostech provázeno propracovaným systémem rituálů, které uváděly dospívající jedince do společnosti dospělých; přičemž se od sebe lišily rituály, jež absolvovaly dívky, od těch, jimiž museli projít chlapci. Obsahem rituálů byly různé fyzické i psychické zkoušky, zahrnující v sobě dlouhodobé strádání, izolaci od společnosti, vytrvalost, odolnost vůči bolesti apod., ve kterých když jedinec obstál, byl přijat do společnosti dospělých, a to se všemi výsadami a povinnostmi, jež se s rolí dospělého jedince pojily. V jednotlivých kulturách byl stanoven více či méně přesný věk, ve kterém by měl být dospívající připraven úspěšně projít zkouškou dospělosti. V současné společnosti není přesně stanoven věk vstupu do dospělosti, naopak; dospívání je dlouhým a vleklým procesem. Je individuální záležitostí; můžeme jej popsat jako určitou cestu, po které dospívající kráčí od závislosti na svých rodičích a svém okolí směrem k nezávislému a samostatnému životu. Cestou mívá určité menší životní mezníky, jimiž mohou být vystavení občanského průkazu, dosažení věku zletilosti, získání řidičského průkazu, složení maturitní zkoušky, vysokoškolské studium, vstup do zaměstnání apod.; ani o jedné ze zmíněných situací však nemůžeme říci, že by byla tou, která definitivně uzavírá životní etapu dospívání a otevírá životní etapu dospělého. V současné společnosti nejsou období dospívání a období vstupu do dospělosti doprovázena ritualizovanou formou chování. Můžeme zde zmínit církevní obřad biřmování, který



však souvisí pouze s křesťanskou dospělostí, a nelze proto biřmovance považovat za dospělého jedince ve smyslu toho, o čem tato práce pojednává. Současně se však objevují i snahy o vytvoření novodobých rituálů přechodu, jejichž možný průběh byl popsán v kapitole 4.3.3. Období dospívání, i když není aktuálně spojeno rituály, je stále doprovázeno změnou sociálních rolí jedince. Stejně jako samotný proces dospívání jsou i změny sociálních rolí, k nimž u dospívajících dochází, pozvolné. Období dospívání je provázeno samotnou rolí dospívajícího, dále rolí člena určité party, rolí blízkého kamaráda a přítele, rolí studenta a učně, v pozdějším věku i rolí partnera a rolí profesní.

Ritualizace období zasnoubení a sňatku se v archaických a tradičních společnostech odehrávala na úrovni širšího společenství a byla provázena pestrou škálou ritualizovaného chování. V dřívějších dobách byl sňatek často spojován s přechodem z dětství do dospělosti a bylo obvyklé, že partnery svým dětem vybírali jejich rodiče. Vstup do manželství byl doprovázen uzavíráním různých předmanželských smluv a bývalo běžným zvykem, že ženich musel rodině nevěsty vyplatit určitou sumu peněz jako náhradu škody způsobenou odchodem dcery z jejich domácnosti. Rituály zasnoubení a sňatku se v archaických a tradičních společnostech svým obsahem pro zúčastněné vyznačovaly určitou hloubkou a fatálností, kterou v dnešních svatebních obřadech můžeme postrádat. Podoba dnešních svatebních rituálů se ve srovnání s časem minulým odehrává více či méně na formálnější a povrchnější úrovni. U archaických a tradičních společností byla svatba jedinou přijatelnou variantou pro založení vlastní rodiny, zplození a výchovu dětí, což již dnes neplatí. Není výjimkou, že se děti rodí nesezdaným párům. Setkáváme se i s vysokým počtem mileneckých dvojic, které spolu před tím, než vstoupí do manželství, žijí tzv. na zkoušku, ale i se vzrůstajícím počtem nesezdaných soužití, která jsou jistou alternativou manželství. Také vyšší věk vstupu do manželství je pro současnou dobu typický. Postupem času svatba ztratila svůj význam ve spojení dvou rodů a je spíše individuální záležitostí mileneckého páru. V současné společnosti je období sňatku stále ritualizováno jak obřady církevními, tak obřady občanskými, obsah jejich průběhu je však oproti obsahům rituálů archaických a tradičních společností zredukován a jejich význam je upozaděn. Některé ritualizované vzorce chování zůstávají nepozměněny, jiné jsou nahrazeny novými a další se, snad z důvodu nesrozumitelnosti pro dnešního člověka, již neodehrávají. Stejně jako u výše zmíněných období narození a dospívání je i období sňatku a následného manželství spojeno se změnou sociální role jejich jednotlivých aktérů. K této fázi života se pojí nové partnerské role, role manžela a manželky, s nimiž v dřívějších časech úzce souvisela určitá práva a povinnosti, které jsou v dnešní době blíže nespecifikovány a jejich plnění se odvíjí od vzájemné domluvy mezi manžely.

Ritualizace období umírání a smrti měla v tradičních, a zejména archaických společnostech mnoho podob, které se odvíjely jednak od národnosti, věku, pohlaví, společenského postavení zemřelého, jednak od představ konkrétního společenství o posmrtném životě. Představy o posmrtném životě a o cestě, kterou musí zemřelý absolvovat na onen svět, velice silně ovlivňovaly podobu pohřebních rituálů. Odehrávající se rituály byly pro společenství zárukou ochrany nejen před samotným

zemřelým a jeho možným návratem do světa živých, ale zaručovaly také ochranu před světem mrtvých; dále měly silnou stabilizační funkci. V archaických a tradičních společnostech byla velice striktně stanovena pravidla chování smuteční doby, která souvisela se změnou sociální role příbuzných zemřelého a kterými se pozůstalí museli v tomto mezním období řídit. I dnes vlivem smrti blízkého člověka zastávají jeho blízcí příbuzní (partnerka, partner, děti) sociální role vdov, vdovců a sirotek, tedy pozůstalých. Avšak oproti dřívějším dobám nejsou již pozůstalí vázáni určitými pravidly v chování, doba smutku a truchlení je záležitostí individuální. Na rozdíl od tradičních a archaických společností, kde lidé umírali doma, v kruhu rodiny a společenství, v současné společnosti dochází k většině úmrtí v nemocnicích; umírání a smrt se lidem odcizuje. Vlivem sekularizace se většina pohřebních obřadů dnešní doby odehrává na sekulární úrovni, na úkor obřadů církevních. Častým jevem, s nímž se zejména ve větších městech můžeme setkat, je pohřbívání bez obřadů. Význačný pro dnešní dobu je i nárůst kremací, pohřbů žehem, nejspíše z důvodu méně nákladného a méně pracného zařizování pro pozůstalé. V nepříliš šťastných případech dochází i k tomu, že si pozůstalí zemřelého nevyzvednou urnu s jeho ostatky a neuloží ji na místo posledního odpočinku. Pro současnou společnost je charakteristický úpadek ritualizace období umírání a smrti a pohřební rituály nejsou již nositeli takového významu, jaký měly pro společnosti archaické a tradiční. Je na místě zmínit také nově vznikající formy ritualizovaného chování, kdy dochází ke vznikům tzv. pomníčků u silnic, jež jsou věnovány obětem smrtelných dopravních nehod, a dále ke vzniku virtuálních hřbitovů umístěných na internetu.

Nyní, v samotném závěru, se znovu dostáváme k vytyčeným cílům práce a k jejich obecnějšímu shrnutí. Současná podoba rituálů mezních životních situací se v porovnání s rituály archaických a tradičních společností vyznačuje určitou formálností a povrchností. Pro dnešní společnost již rituály nejsou nositeli ochrany, jistoty a řádu ve společnosti. K ritualizovanému chování v obdobích přechodu nicméně stále dochází, ať již z důvodu zakořeněných v tradici, či z důvodů jiných. Průběh rituálů se však od těch dřívějších liší a často bývá pouhou formou bez obsahu. Dochází ke vzniku nových vzorců ritualizovaného chování (házení svatební kyticí, pomníčky u silnic, virtuální hřbitovy); obecně však můžeme říci, že je průběh současných přechodových rituálů oproti rituálům minulým obsahově zredukován. Období narození, sňatku, umírání a smrti, jejich průběh, je nadále ritualizován, oproti období dospívání, pro které je charakteristická absence přechodových rituálů; současnou společností není tento významný životní mezník doprovázen rituály, jež by usnadňovaly přechod jedince ze světa dospívajících do světa dospělých; objevují se však snahy o vytvoření novodobých iniciačních rituálů. Mezní životní situace a jejich ritualizace jsou i nadále spojeny se změnou sociálních rolí jednotlivců a jejich postavení ve společnosti; některé sociální role zanikají, jiné vznikají.

V budoucnu by bylo jistě zajímavé zaměřit se na problematiku období dospívání, na aktuální absenci iniciačních rituálů a na vliv, který by tato absence mohla mít v souvislosti s patologickým chováním dospívajících; celkově se zaměřit na sociální

fungování dospívajících jedinců ve společnosti, v návaznosti na chybějící formy ritualizovaného chování, jež by pro ně, stejně jako pro dospívající archaických a tradičních společností, bylo oporou a jistotou na jejich cestě k dospělosti a samostatnosti.

## SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

### Tištěné dokumenty

ADAM, A. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-968-3.

ASSMANN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-514-3.

BOUŠE, B. *Malá katolická liturgika: tradice, kritika, budoucnost*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-709-X.

BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.

BRIDGES, W. *Na prahu změn: (zóny přechodových rituálů)*. Praha: Návrat domů, 2006. ISBN 80-7255-100-0.

DAHLKE, R. *Životní krize jako vývojové šance*. Praha: Aquamarin, 2001. ISBN 80-86259-02-1.

ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-7226-901-1.

ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-8.

FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: druhá žeň*. Praha: Garamond, 2000. ISBN 80-86379-21-3.

FULGHUM, R. *Od začátku do konce: naše životní rituály*. Praha: Argo, 1995. ISBN 80-85794-44-6.

HARRISON, T. *Druhá strana smrti: náš život je ohraničen dvěma branami. Branou narození vstupujeme do života v tomto světě, branou smrti z něho odcházíme. Co je na druhé straně obou bran, však nevíme*. Praha: Návrat domů, 2003. ISBN 80-7255-035-7.

CHALOUPKOVÁ, J. (ed.). *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2010. ISBN 978-80-7330-185-9.

JILÍK, J. *Záhadná jízda králů: příběh tradice zahalené tajemstvím*. Vyd. 2. Brno: CPress, 2014. ISBN 978-80-264-0428-6.

KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-076-5.

KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-203-3.

KELLNER, J. *Nejistota a důvěra, aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-002-5.

KERRIGAN, M. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: Deus, 2008. ISBN 978-80-87087-55-8.

LUDAČKOVÁ, E. HUNEŠ, R. ŠPATENKOVÁ, N. *Průvodce v čase zármutku*. Prachatice: Hospic sv. Jana N. Neumanna, 2013. ISBN 978-80-904587-4-1.

LUSSO, C. V. *Prarodiče, rodiče a vnoučata: o emočních, vztahových a komunikačních úskalích*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0003-1.

MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1998. ISBN 80-85850-53-2.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-238-5.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2.

OAKLEYOVÁ, ANN. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

PETRÁŇOVÁ, L. *Nevěsta a ženich koupili si kožich*. In JIROUŠKOVÁ, J. (ed.). *Svatební rituály u nás a ve světě*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 13-45. ISBN 978-80-71-06-229-5.

POKORNÝ, L. *Světlo svátostí a času*. 2. uprav. vyd. Praha: Zvon, 1990. ISBN neuvedeno.

POST, P. G. J., GRIMES, R. L., NUGTEREN, A., et al. *Disaster ritual: Explorations of an emerging ritual repertoire*. Leuven; Paris; Dudley; MA: Peeters, 2003. ISBN 90-429-1291-X.

ŘÍČAN, P. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*. 2. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-124-7.

SAUZEDE, J. P., SAUZEDE-LAGARDE, A. *Spokojené soužití v nové rodině*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-295-9.

SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky, aneb Oslavy a rituály v české domácnosti*. Praha: Akropolis, 2010. ISBN 978-80-87310-11-3.

STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže: duchovní přechodové rituály ve věku nevšímavosti*. Praha: DharmaGaia, 2012. ISBN 978-80-7436-019-0.

ŠTROMEROVÁ, Z. *Možnost volby: kde můžu přivést své děťátko na svět?* Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-653-X.

TRČA, S. *Partner v těhotenství a při porodu*. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0869-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I., Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-178-6.

VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16. – 21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-80-7470-110-8.

### **Internetové zdroje**

MAMINET. Vítání občánků. *Maminet* [online]. ©2007-2016 [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.maminet.cz/rodina/vitani-obcanku.html>

SVATBY. Průběh svatebního den. *Svatby* [online]. ©1995-2014 [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.svatby.cz/clanek.aspx?IDtema=1643&ID=56>

MARRYME. Průběh svatebního dne. *MarryMe* [online]. [vid. 2016-02-11]. Dostupné z: <http://www.marryme.cz/prubeh-obradu.htm>

SVATBYSLUŽBY. Historie svatby. *Svatbyslužby* [online]. ©2005–2016 [vid. 2016-02-14]. Dostupné z: <http://www.svatbysluzby.cz/historie-svatby-c6.html>

SVATEBNÍASISTENTKA. Historie uzavírání manželství – 1. část. *Svatební asistentka* [online]. ©2012-2016 [vid. 2016-02-14]. Dostupné z: <http://www.svatebniasistentka.cz/historie-uzavirani-manzelstvi-1>

## ABSTRAKT

ELLINGEROVÁ, T. *Ritualizace mezních životních situací v současné společnosti*. České Budějovice 2016. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

**Klíčová slova:** rituál, přechodový rituál, mezní životní situace, sociální role, narození, dospívání, sňatek, smrt

Práce se zabývá současnou podobou a průběhem rituálů pojících se k mezním životním situacím. A dále jejich porovnáním s rituály archaických a tradičních společností. První kapitola je věnována rituálu, jeho možným podobám, průběhům a také jeho významu. Druhá kapitola se zabývá charakteristikou mezní životní situace a přechodových rituálů. Ve třetí, až šesté kapitole jsou samostatně popsány čtyři mezní životní situace, a sice narození, dospívání, sňatek a smrt. Jednotlivé životní mezníky jsou v práci podrobněji charakterizovány a jsou k nim uvedeny příklady rituálů pro ně typické. Práce se také věnuje sociálním rolím a jejich změnám, které jsou ovlivněny mezními životními situacemi.

## **ABSTRACT**

### **Ritualisation of boundary life situations in contemporary society**

**Key words:** ritual, rite of passage, boundary life situation, social role, birth, maturing, marriage, death

The thesis deals with contemporary form and course of rituals, which are connected with boundary life situations. And also their comparing with rituals of archaic and traditional societies. The first chapter is dedicated to the ritual, its possible forms and courses, as well as its meaning. The second chapter deals with characteristics boundary life situations and rites of passage too. The third through sixth chapter describes separately four boundary life situations, namely birth, maturing, marriage and death. Individual milestones of life are characterized in the thesis in detail and there are given the examples of rituals typical for them. The thesis describes also social roles and changes of theirs, which are influenced by boundary life situations.